

MARTA KRAKOWIAK

Institute of Linguistics and Literary Studies, Faculty of Humanities,
University of Natural Sciences and Humanities in Siedlce

<https://orcid.org/0000-0002-6404-0832>

Performance of a picture description by ten-year-olds with fetal alcohol syndrome

ABSTRACT: Alcohol consumption by a woman during pregnancy may result in a number of developmental disorders in her offspring, known as (fetal alcohol syndrome – FAS). They relate to, among others, acquisition of language and communication competence problems, manifested, among others, by incorrect articulation, deficits in inflection and syntax, and irregularities in creating narrative forms of expression. The subject of this paper is describing of a picture by ten-year-olds with fetal alcohol syndrome and their peers from a control group. Findings indicate that children with FAS have difficulty using the following procedures: generalization of events, spatiality of description, presentability of events, and characterization of elements of reality. These people, while creating descriptions of pictures, usually do not use formulas that allow to begin a statement and present the content of the described events, introduce individual space plans in a disorderly manner, do not use the right wording, omit many important details related to the characteristics of individual elements of reality and the relationships that occur between them. The abnormalities mentioned above are related to the poverty of content and the abnormal structure of texts constructed by ten-year-olds with FAS.

KEYWORDS: fetal alcohol syndrome, FAS, language and communication competence, narrative skills, picture description, language and communication difficulties

Realizacja opisu obrazka przez dziesięciolatki z płodowym zespołem alkoholowym

STRESZCZENIE: Spożywanie alkoholu przez kobietę w czasie ciąży może skutkować wystąpieniem u jej potomka określonych zaburzeń rozwojowych, określanych mianem płodowego zespołu alkoholowego (*fetal alcohol syndrome* – FAS). Dotyczą one m.in. nabywania kompetencji językowych i komunikacyjnych, co objawia się np. niewłaściwą artykulacją, deficytami w zakresie fleksji i składni, a także nieprawidłowościami w tworzeniu narracyjnych form wypowiedzi. Tematem artykułu jest realizacja opisu obrazka przez dziesięciolatki z płodowym zespołem alkoholowym i ich rówieśników z grupy kontrolnej. Wyniki badań wskazują na trudności w zakresie stosowania przez dzieci z FAS następujących procedur: generalizacji zdarzeń, przestrzenności opisu, prezentatywności zdarzeń i charakterystyki elementów rzeczywistości. Osoby te, tworząc opisy obrazków, przeważnie nie stosują formuł pozwalających rozpocząć wypowiedź i prezentować treść opisywanych wydarzeń, wprowadzają w sposób nieuporządkowany poszczególne plany przestrzeni, nie stosują przy tym właściwych sformułowań, pomijają wiele istotnych szczegółów związanych z charakterystyką poszczególnych elementów rzeczywistości i relacjami, jakie zachodzą między nimi. Wymienione nieprawidłowości mają związek z ubóstwem treści i nieprawidłową strukturą tekstów konstruowanych przez dziesięciolatki z FAS.

SŁOWA KLUCZOWE: *fetal alcohol syndrome*, FAS, płodowy zespół alkoholowy, kompetencja językowa i komunikacyjna, sprawność narracyjna, opis obrazka, trudności językowe i komunikacyjne

Fetal alcohol syndrome

The fetus developing in the womb is exposed to a number of factors of external origin, among them teratogens which inhibit the proper formation and functioning of various organs and structures. It is estimated that these factors can cause 7%–10% of birth defects (Zimbardo & Gerrig, 2012, pp. 415–416). Alcohol is the best-known biological teratogen.

The embryo and fetus are particularly vulnerable at certain specific times – when their development process is at a certain stage (Coles, 1998, p. 36). “The highest probability of causing a birth defect by a teratogen is between days 18–60 of embryonic development, while the peak of sensitivity is on day 30” (Trzaskalik & Pyttel, 2017, p. 12). Also, the mechanisms by which ethanol damages the fetus vary depending on the stage of embryonic development. At conception and during the first weeks of fetal life, alcohol acts as a cytotoxic and mutagenic agent on the fetus, so it causes cell death or chromosomal aberrations. From about week 4 to 10 after conception, EtOH exhibits toxic properties, as it contributes to excessive cell apoptosis and impaired cell migration to the right places, resulting in disorganization of tissue structure, leading, among others, to the facial dysmorphism characteristic of fetal alcohol syndrome (FAS). In the next period (8 to 10 weeks) of fetal life, alcohol further demolishes and retards the migration and development of cells, which, if not in the right place at the right time, will not form proper synaptic connections. In the third trimester of pregnancy, ethanol exposure is associated with improperly built brain structures. Their damage underlies the behavioural and neurological deficits found in children with post-alcoholic disorders (Niccols, 2007, p. 136). As is evident from the considerations presented, the same teratogenic agent (alcohol) acting at different periods of fetal development can cause a different manifestation of disorders.

The most serious consequence of a women drinking alcohol during pregnancy is FAS, defined as a syndrome of congenital developmental defects (physical, cognitive, emotional and social) that occurs in some of these women’s children. The damage affects the central nervous system (CNS), body structure (especially the facial skeleton) and the functioning of the affected person (Krakowiak, 2021, p. 49). Although abnormalities may change with age, fetal alcohol syndrome never completely disappears.

Making an accurate diagnosis of fetal alcohol syndrome is not easy, so the process of diagnosing this syndrome should involve many specialists, using their knowledge and skills (Okulicz-Kozaryn & Borkowska, 2015). The diagnostic procedure includes four basic stages (*Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych*, 2020, pp. 12–15):

1. Screening aimed at identifying at-risk individuals (children of mothers who drank during pregnancy, with neurodevelopmental disorders of unknown etiology, with growth restrictions in length/height or weight or head circumference, with facial dysmorphic features characteristic of FAS), and referring them for further diagnosis for FASD. GPs, paediatricians, nurses and midwives, education sector workers and social workers, as well as the child's parents/guardians play a special role at this stage.

2. Specialized examinations, the purpose of which is to determine whether the examined person meets the diagnostic criteria for FAS, ND-PAE or whether he or she should be classified in the FASD risk group, to collect information to formulate a functional diagnosis and to identify the necessary tests to supplement the diagnosis. Detailed evaluation should include: prenatal alcohol exposure, pre- and postnatal growth restriction, facial dysmorphic features and the presence of neurodevelopmental disorders. Implementation of all the assumptions of this stage of diagnosis requires the establishment of an interdisciplinary team of specialists, the core of which is a paediatrician or a GP and a clinical psychologist or a neuropsychologist. For younger children (up to 18 months), a paediatric neurologist and a speech therapist are also present.

3. Differential and functional diagnosis, which aims to exclude causes of neurodevelopmental disorders other than prenatal alcohol exposure, allowing definitive confirmation of the diagnosis of FAS or ND-PAE, possibly excluding the patient from the FASD risk group. Specialized consultations include genetic, neuroimaging, neurometabolic tests, speech therapy and physiotherapy tests.

4. Formulating conclusions and recommendations and communicating them to the patient and/or his or her family. The information provided should include: the criteria on the basis of which the diagnosis was made, the findings of the diagnostic team in terms of the tests performed (the results of the medical, neurodevelopmental evaluation, the results of prenatal alcohol exposure), recommendations that take into account the further management of follow-up visits and the actual needs identified as a result of the functional diagnosis and the real possibility of providing them to the patient and his or her family.

In Poland, the scientific community's interest in fetal alcohol syndrome is steadily increasing, which translates into more literature in Polish, the emergence of new centres for the diagnosis and therapy of FAS, and the validation of diagnostic tools known in other countries (e.g. Palicka & Śmigiel, 2017). As in Germany and Australia, national diagnostic standards for FASD have also been

developed in our country. Work on the aforementioned standards began in 2018 at the initiative of the State Agency for the Prevention of Alcohol-Related Problems. The need to establish them was due to the lack of a unified diagnostic procedure applicable to the various centres specializing in the diagnosis and treatment of people with FASD. The recommendations developed distinguish between two basic diagnostic categories within FASD: FAS (fetal alcohol syndrome) and ND-PAE (neurodevelopmental disorders associated with prenatal alcohol exposure) (*Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych*, 2020, p. 9).

The diagnosis of FAS (marked Q86.0 in the ICD-10 classification) requires the presence of all features – A, B, C and D:

A. Characteristic facial appearance:

- short eyelid crevices ($\leq$ 10th percentile);
- narrow upper lip (4 or 5 on the LPG scale – lip-philtrum guide);
- flattened philtrum (4 or 5 on the LPG scale – lip-philtrum guide).

B. Prenatal and/or postnatal growth/weight deficiency:

- length/height and/or weight $<$ 3rd percentile
- and/or
- birth weight $<$ 10th percentile.

C. Neurodevelopmental disorders:

- abnormalities in $\geq$ 3 cognitive areas, and in the presence of neurological symptoms – in $\geq$ 2 cognitive areas;
- deficits in $\geq$ 3 areas from the emotional and social sphere, adaptive disorders or psychopathological symptoms;
- significant impact of the aforementioned disorders on the performance of daily activities and pre-school, school or professional life.

D. Confirmed/unconfirmed prenatal alcohol exposure:

- $\geq$ 8 standard servings of alcohol per week for $\geq$ 2 weeks of pregnancy

or

- $\geq$ 2 episodes of drinking $\geq$ 4 servings of alcohol on one occasion

or

- confirmation in medical, court, social (welfare) records of high blood alcohol concentration, alcohol therapy, other social, legal or health problems related to a woman's alcohol consumption during pregnancy.

A full diagnosis of fetal alcohol syndrome often involves identifying additional abnormalities using codes from the ICD-10 classification. They include, among others, F80 – specific disorders of speech and language development, F81– specific disorders of school skills, F82 – specific disorders of motor function development, F83 – mixed specific developmental disorders, F88 – other disorders of mental (psychological) development, R62.0 – delayed stages of physiological development, R62.8 – other deficiencies compared to expected normal physiological develop-

ment (short stature, weight deficiency) (*Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych*, 2020, p. 9).

Interfering with prenatal development with the teratogenic effects of ethanol threatens physical and mental health as early as the moment the child is born. In addition, the effects of prenatal alcohol exposure increase an individual's vulnerability to subsequent "life stressors". Due to this fact, two types of abnormalities can be distinguished in children with FAS syndrome: primary and secondary.

Primary disorders are those with which the child is born, and therefore cannot be prevented. They are directly related to damage to the central nervous system which was exposed during the fetal period to the teratogenic effects of alcohol. Primary deficits are present throughout life, which is why those burdened with FAS syndrome "do not grow out" of them (Brimacombe et al, 2009, p. 7; Klecka, 2004, p. 26; Liszcz, 2011, p. 24).

Primary disorders manifested in children with fetal alcohol syndrome include (Jadczak-Szumilo, 2009, pp. 28–32; Komorowska, 2007, p. 7; Pawłowska-Jarosińska, 2011, p. 125):

a) morphological abnormalities (height and weight deficiency, craniofacial deformities, structural damage to the brain, anomalies of other organs),

b) impaired functions and complex cognitive processes (memory difficulties, attention deficit disorder, slowed thinking speed, poor critical thinking ability, impaired abstract thinking, problems with cause-and-effect thinking, delayed expression and comprehension of speech, impaired planning, trouble with organization, difficulty predicting the consequences of one's own actions, inability to generalize information),

c) mental disorders (hyperactivity, impulsivity, immaturity),

d) emotional disorders (trouble inhibiting reactions),

e) abnormalities in the development of large and small motor skills (problems with balance, problems with the development of motor automatisms, inability to perform fine movements),

f) sensory disorders (slowed auditory processing rhythm, hypoaesthesia, sensory hypersensitivity).

While there is no way to eliminate the primary symptoms associated with fetal alcohol syndrome, that doesn't mean caregivers can't do anything for their children. By providing them with the right conditions for development, they create the opportunity for normal life and proper functioning in society.

If children with FAS are inadequately cared for and their problems are not recognized, secondary disorders can develop over the the lifetime under the influence of the environment. These are not congenital deficits, so in many cases they can be avoided by keeping in mind the limitations of people with fetal alcohol syndrome and modifying the management and expectations of them accordingly.

This is because secondary deficits are related to the inability of children with FAS to cope with specific social situations. Because of this, they should be taught to seek support from loved ones, as they are unable, among others, to make the right decision on their own. "Using the help of others in social situations helps children with FAS avoid criticism or punishment for behaviour they don't fully understand or plan" (Jadczak-Szumiło, 2008, p. 10).

Secondary deficits found in people with fetal alcohol syndrome include (Horecka-Lewitowicz et al, 2013, p. 197; Jadczak-Szumiło, 2009, pp. 28–32; Klecka, 2007, p. 70, 2009, p. 12; Liszcz, 2011, pp. 24–26; Masgutova, 2008, p. 18; Weinberg et al, 2008, p. 470):

a) disorders of functions and complex cognitive processes (learning difficulties: truancy, repeating classes; failure to understand abstract concepts: time – being late, space, distance – getting lost, money – being cheated; language disorders: pseudoeloquence, deficits in speech expression and reception, speech defects; problems with reproducing facts; slow and selective comprehension);

b) emotional disorders (nervousness, constant irritability, frustration, anger, fits of bad temper);

c) behavioural disorders (aggressive and self-aggressive behaviour, stubbornness, lying, problems with respecting other people's property, running away from home, school dropout, homelessness, unemployment, helplessness, conflicts with the law, prison incidents, abnormal sexual behaviour, abuse of psychoactive drugs);

d) social disorders (isolation resulting in rejection by the group, lack of friends, adaptation difficulties, naiveté, succumbing to manipulation by others, dependence on others, treating strangers as someone close to you, performing extremely different social roles: being a victim or a criminal);

e) mental disorders (mental illness, depression, low self-esteem, suicidal tendencies, anxiety, fear, withdrawal, confinement, hyperactivity);

f) sensory disorders (inadequacy of clothing to the weather, lack of a sense of hunger and satiety, trouble discriminating between stimuli).

Obviously, there are protective factors that reduce the likelihood of secondary disorders. These may include: living in a stable and safe home (for at least 72% of life to date), receiving a diagnosis of FAS before the age of 6, being free of violence, remaining in a stable, unchanging living situation (for a period of not less than, on average, 2.8 years), experiencing proper family care between the ages of 8 and 12, receiving help from professionals, and meeting basic life needs (for at least 13% of life to date) (Gray, 2010, p. 145).

The cited research results indicate that deficits related to the creation of speech can be found among both primary and secondary disorders. Confirmation comes from a study of six- and ten-year-olds with FAS that I conducted (Krakowiak, 2021). They showed the presence of speech development retardation, manifested, among others, in speech defects, poor vocabulary, syntactic errors, as well as

irregularities in the editing of longer forms of speech (characterizations and short stories). People with fetal alcohol syndrome do not achieve narrative performance at a level appropriate for their age, as can be seen by comparing the abilities of children with FAS with those of their control group peers. Abnormalities in narrative skills include the inclusion of little information about characters, objects, phenomena, the omission of some situations and facts (planned in picture stories), difficulties in the proper ordering of events, the inability to apply the superstructure of a story, deficits in the use of appropriate lexical means, and a reduced ability to use syntactic rules. The aforementioned deficits cause the stories and characterizations created by people with fetal alcohol syndrome to be semantically and content poor, inadequately constructed, as well as linguistically and syntactically incorrect. It seems legitimate to pose the question at this point. Do problems in the construction of narrative texts by children with FAS also apply to another type of speech – picture description, which requires mastery of different language skills than narrative?

Assessing the ability of children with FAS to describe a picture seems extremely important, since narrative speech is an essential element of speech therapy diagnosis. Using this ability it is possible to study “the relations occurring between the functions of the brain and peripheral organs of individuals and the state of language at their disposal and their ability to use it” (Grabias, 2021, pp. 13–14). After all, a statement is a conscious and intentional behaviour that is the implementation of the speaker’s intention. Its substantive form, i.e. written, spoken or signalled text, is influenced by the state of linguistic and communicative competence, as well as implementation capabilities. The occurrence of speech disorders results in the appearance of abnormalities in text structure, consistency, grammar, as well as performance difficulties. In turn, the meaning of a statement is determined by the knowledge resources, its mental organization and the ability to access it at the time the message is created. Knowledge, acquired by an individual directly through the senses or indirectly from various sources of information, is structured in the mind through language. It represents the only way to intellectualize the sensations of a single person, and thus determines their knowledge resources. “For the speech therapy practice, the conundrum that a person is stuck only in such a reality that they embrace with their own mind is valid” (Grabias, 2021, p. 16). The appearance of dysfunction in this sphere is revealed in the inability to create coherent statements in terms of content and language, such as in Alzheimer’s disease or schizophrenia.

The lack of previous research on the ability of children with fetal alcohol syndrome to create a description of a picture on the one hand makes it impossible to compare the results, but on the other hand provides an incentive to make observations in this regard.

Methodological assumptions

The main objective of the research presented in this paper is to evaluate the implementation of a picture description by ten-year-olds with FAS and their peers in the control group. The primary research problems are defined by the following questions: How do the children in the research and control groups transfer the reality seen in the picture into the descriptive text? In doing so, how do they implement three procedures: generalization of events, spatiality of description and presentability of events? How do they characterize the different elements of reality: characters, phenomena, objects and events?

The research subjects were ten-year-olds with a diagnosis of fetal alcohol syndrome and their peers without such a diagnosis. The recognition of FAS qualified children for the research group, while the absence of this syndrome qualified them for the control group. Another important criterion was the IQ level³, which was within the normal intellectual capacity. This is because such a result guaranteed that the language and communication deficits present in the subjects are not due to mental development disorders. Additional assumptions were made about the age of the children and the presence of severe sensory deficits. According to such assumptions, the subjects were 10 years old and did not manifest disorders in the form of hearing loss or visual impairment. As all ten-year-olds with FAS grew up outside their biological families, that is, in related and unrelated foster families and children's homes (including family-type children's homes), there were difficulties in accessing information about their immediate environment. This situation resulted in a failure to take environmental data into account when interpreting the research material. Those with fetal alcohol syndrome lived in different parts of Poland, while their peers in the control group came from a single city. For this reason, the research of children with FAS took place in their places of residence, while the ten-year-olds from the control group were studied at the school they attended. The research included 15 ten-year-olds with FAS and the same number of their peers from the control group. To assess narrative skills, I used the picture *By the Lake*, drawn specifically for the research undertaken by Ms. Urszula Pietras.

---

¹ I conducted my research in 2012–2013 in connection with writing my doctoral dissertation, „Delayed speech development in children with fetal alcohol syndrome”. The dissertation was published in 2021 (Krakowiak, 2021).

² Diagnoses of Fetal Alcohol Syndrome made by teams of specialists from various institutions (psychological and educational counselling centres, FAS diagnosis centres) were included in the documents of the examined children (opinions, judgements, certificates).

³ Information on the level of intelligence and existing medical conditions was included in the records (medical, psychological and diagnostic) of the children studied.

The term *narrative* comes from Latin (*narratio*) and means a story. Traditionally, narrative has been associated with literature. Literature theory has coined the following definition of the term: a *narrative* is “a monologue statement (monologue) presenting a sequence of events arranged in some temporal order, linked to the characters participating in them and to the environment in which they take place” (Sławiński, 1988, p. 303). Stanisław Sierotwiński (1986, p. 153) also points out that the events depicted have a cause-and-effect relationship and are combined in sequences. Due to the narrator’s mode of linguistic disclosure, a distinction is made between third-person and memoir (first-person) narrative. In the former the narrator is outside the depicted world and narrates the story, while in the latter the narrator relates the events he witnessed (Polański, 1999).

There are two basic narrative forms in narrative – a story and a description.

Depending on whether dynamic phenomena, unfolding over time, or static phenomena, distributed in space, come to the foreground of the presentation, narrative takes the form of a story or a description; between both poles extends a vast field of narrative forms of an intermediate or mixed nature (Sławiński, 1988, p. 303).

Similar determinants of a story and a description are given by Sierotwiński, according to whom the story is:

[...] a subjunctive form, mainly in the service of the epic; it is an arrangement of dynamic motifs, linked by temporal succession. Basically, it reconstructs the course of events in the past and if the present tense is used, it is to plasticize the depicted action. It differs from other narrative varieties, such as information, in its dynamic variation of motifs (1986, p. 164)

while description is:

[...] one of the subjunctive forms in a literary work. Structural linkage of static motifs. The description usually has a distinguished subject (object); it is characterized by unidimensionality, and the motifs are connected either on a spatial basis (successive parts of the object) or logical basis (discussion of general features, details, consideration of different points of view, etc.) (Sierotwiński, 1986, p. 164).

Stanisław Grabias adds:

[...] time and space, framed by the »here and now«, determine the description. Expanding the spatial frame (»here and there«) and temporal frame (»now – then – before«) makes the text a story. The implementation of both frames, the frame of the description and the frame of the story, has the hallmarks of a complex activity that hardly lends itself to systematization (2001, p. 287).

As is evident from the considerations presented, narrative forms are considered in a spatial and temporal framework as structures with a specific construction, taking the form of information (cf. Grabias, 2001; Egging & Martin, 2001).

Each narrative statement should include: introduction, development and conclusion. In addition, the different types of narrative (story, description) consist of different elements. The juxtaposition proposed by Grabias (2014, p. 63) applies to the story:

- initiation – a formula that begins a statement,
- exposure – a part that presents the events and the characters can refer, for example, to the time of the story's action,
- complication – a climactic, usually unexpected event, the high point of the plot,
- solution – the presentation of events leading to a way out of the complication,
- *coda* – a formula that ends a statement.

The story is characterized by the temporal succession of events. In its more elaborate version, there may also be a changing space of events. The ability to correctly tell a story appears as early as age 6.

A description is a more difficult version of a narrative statement, which requires the ability to manage space, so correct visual perception and the ability to see space are necessary for its performance. In this form of expression, time remains constant, while the form itself requires greater mental rigour. Proficiency in using spatial terms is more difficult than determining temporal sequences, so the ability to perform a description appears at the age of 10–11.

Narrative proficiency of description, according to Grabias (2014, p. 63; 2021, p. 27), involves the construction of three procedures:

- generalization of events – requires the use of wording to begin the statement and present the content of the description,
- spatiality of description – the content of the description is subordinated to the spatial division into event plans,
- presentability of events – the events described take place in specific plans, and the order of their presentation depends on the speaker's experience.

Constructing a correct description of a picture also involves taking into account the characteristics of the natural phenomena, objects, characters and events presented. The number and quality of information about the various elements of reality translates into the level of communicativeness of speech.

Narrative proficiency requires full awareness of the structure of the statement, as well as the interactive technique of its performance. For it to occur, lexical and communicative proficiency are still needed (Grabias, 2014; 2019).

Research results

Generalization of events

Analysis of the texts of ten-year-olds with fetal alcohol syndrome shows that one respondent included generalization of description in his or her speech, while 14 children did not use appropriate formulas to begin the narrative. The average is therefore equal to 0.1.

In the texts of ten-year-olds with FAS, I noted one phrase that generalizes the content presented: *The picture shows children playing on the beach*. Other descriptions began with specific information about the events viewed in the illustration. The lack of generalization in the statements of those in the research group indicates that they did not have the ability to use the correct formulas to begin this narrative form.

Comparing the descriptions of the ten-year-olds in the control group, it can be seen that they used fifteen phrases to start the statement and make a general statement. The correct formulas occurred in all the texts. The average is therefore 1.

The phrases indicating the generalization of the description used by the children in the control group are as follows: *The picture shows children playing at the lake; The picture illustrates children playing on the beach and in the water; The subject of the illustration is children playing on the beach; In this picture I can see the lake; The picture illustrates children playing in the summer at the lake; The picture illustrates children playing merrily on the beach and at the lake; In this picture you can see children playing in the summer at the lake; The picture shows... illustrates children playing on the beach and at the lake; This picture illustrates children playing on the beach; This picture illustrates happy children playing on the beach and in the water; This picture shows children at play on the beach; This picture illustrates children having fun on the beach and at the lake; This picture illustrates several children having fun at the lake on a sunny day; The subject of the picture is children playing on the beach and in the water; This picture illustrates vacation.*

The ten-year-olds in the control group, using a generalization of description, made a presentation of the subject of their statements. They were able to use appropriate wording to begin descriptions, which indicates their mastered ability to generalize.

Spatiality of description

In terms of spatiality of description, the studied ten-year-olds with fetal alcohol syndrome used four plans of events. Information regarding the character in the foreground was included by 15 people with FAS. Two more plans showing children playing on the beach and in the water, as well as objects from the background were described by 14 ten-year-olds. The fourth plan was also referred to by 14 ten-year-olds in their description. Thus, the persons studied specified event plans 57 times, resulting in an average of 3.8. Descriptions of these places occurred in all texts by ten-year-olds with FAS. Four plans appeared in 13 texts, three – in one and two – also in one.

Statements presenting the foreground included the following constructs: *The old lady is sitting in the meadow and... with a basket of mushrooms; Such a lady is sitting with a basket; On the left side of the picture you can see the lady sitting and watching the children; There the lady... with mushrooms; The lady who is watching what the children are doing. She watches over them; Here an old grandmother is sitting with a basket and eggs; The grandmother is sitting with eggs, she has a red hat, brown hair, in a purple T-shirt, in a pink dress, with a basket, brown eggs, white eggs; Their father is sitting with mushrooms; The gentleman is looking at the children, and next to him there is... a basket of mushrooms; Here I see in the foreground that a boy is sitting on a stone, and next to him there is a basket of eggs; That this boy is sitting and watching these children play; The gentleman is sitting on the grass with a basket of mushrooms and... looking at the children who are playing; The boy is watching him... five children who are playing merrily on the beach.*

The statements describing the characters and events in the background included: *The boys are building a sand castle, and the girl is playing in the sand; And the girl is playing with something. And there the children are building a castle; The other... the girl is also making a castle; [...] there is sand in front of him and the boys who are playing sand castle; The girl who... is not playing with the boys, she is playing something else; On the beach the children are making a sand castle and the girl is digging; Here some kids in hats or non-hats, who are building castles, are playing; In the picture you can see the children playing on the beach; I see when the children... are building sand castles; I see when a girl is digging... a hole; These children are making a sand muffin and they are very happy; This girl is digging in the sand. She is digging in the sand as she dumped a bucket of sand; Three children are playing in the sand [...]; In the background I can see that here... children are playing and making sand castles; Children are playing in the sand. The boys are building a tower of some kind, and the girl is digging something.*

Statements depicting characters, objects and events in the further background include: *Boys in the water are playing a ball; Children are bathing in the water with a ball; And in front of the girl there is water and boys who are playing with*

a ball; Children are bathing in the water and bouncing a ball; Kids are bathing; And... cream boys can be seen here; [...] they are bathing and playing various games in the water; Further in the background I see children playing with a ball in the water; I see children in the sea playing... with a ball. And these children are bathing and playing ball with each other in the water; And the two are playing merrily in the water; And further in the background you can see the waves humming and the children playing the ball; Further in the background I can see a lady watching, as the lady is watching the children; A boy and a girl are playing ball in the... lake.

Information about the background is included in the following statements: *On the right side of the water there are mountains, and on the water there are two ships sailing; Ships are at the end; And there far away... there are boats going... there are boats going; And... here still by the sea there are various ships sailing; Behind the boys there are sailing ships, islands... green islands; On the water there are two ships; And further away... there I see that ships are sailing; Far away on... the water there are two ships sailing; And on the fourth plan, how sailboats are sailing. On the fifth plan... reeds. On the sixth plan... mountains... and clouds; I see the sea in the picture and far away I see sailboats; And such boats are sailing; Behind them sailboats? are sailing...; And ships are sailing too [...].*

The high frequency of statements taking into account individual plans would indicate the ability of children with fetal alcohol syndrome to subordinate the content of the description to the spatial division. However, it should be noted that ten-year-olds with FAS rearranged them in a chaotic, disorderly manner. They talked about those elements of reality that they looked at that particular moment. In addition, they did not use the right terms to name the different plans, such as *foreground, background, further in the background*. It should also be mentioned that the research subjects included little detail when presenting the spatial breakdown.

Taking into account the spatiality of description in the statements of the children in the control group, it can be concluded that all ten-year-olds correctly depicted the different space planes. They applied a total of 60 pieces of information relating to spatial division. The average is therefore 1. All children included four plans each in their texts.

They began the description of the space by presenting the figure in the foreground. Here are the statements: *The mom was sitting on the left, she was carrying a basket full of mushrooms; On the... left a mom is sitting with a basket, and in the basket there are stones; On the left there is a mom who... is looking at the children; In the foreground I see a lady who is watching the children, she is sitting on a stone, she has a basket of packed lunch with her; In the left part of the picture what caught my eye is the lady who is looking at the children, who are in the middle; In the foreground you can see a man sitting on a hill, next to a basket of mushrooms and grass; In the foreground there is a boy, on the left; In the foreground, you can*

see a boy, on the left, sitting on some rocks, looking at the children playing on the beach and in the water; In the foreground, I can see a boy sitting and next to him there is a basket of mushrooms too; I can see a boy, on the left, who is dressed in colourful pants with suspenders and a colourful blouse, and has a baseball cap on his head; On the left, in the foreground, there is a boy who has just come from the forest, picking mushrooms; In the foreground, on the left... I see a boy who was coming back from the forest and... wanted to look at the beach as... other children were playing, because... he has a basket of mushrooms next to him.

The characters and objects in the background and the events taking place there are depicted as follows: *In the middle of the beach... two boys were building a sand castle, and to the right a girl... was smiling, making holes; There are children playing in the sand. They are building... sand castles and they are smiling. Two children are playing together, but one girl is playing alone; In the background, in the middle of the beach... two boys are playing... and they are building a castle together; In the background, on the beach, the children are building a castle; The two boys are building a castle and the girl is building something else, probably a pit or something like that; Then you can see in the centre two children playing in the sand; Three children are sitting on the beach. Two of them are playing with castles, and the third, a girl, is digging holes and pouring sand into a bucket; In the background in the middle of the picture you can see two boys who... are playing on the beach, building sand castles, and you can see that they are happy because they can play together. And next to them a girl is sitting who is just as happy because she can play on the beach; In the background I see two... two children playing... making a sand castle. To the right I see a girl digging a deep hole; In the middle... there are two boys sitting and they are building a castle, and to the right their sister is sitting and digging a hole; In the background there are two boys in the middle building a sand castle, and to the right there is a girl making a cake; In the background... I see a beach. Two boys are playing in the middle of the beach, making a castle and having a great time. Next to them, on the right, there is a girl; In the background there are children – a boy and a girl. They are sitting on the beach, building a sand castle, being cheerful. Next to her, a little further away a girl is sitting who is also building a sand castle, but alone.*

The following statements were made as regards the descriptions of the characters and events further in the background: *Two boys were playing in the water with a beach ball; Further in the background.. children are playing in the sea. They are throwing a ball at each other; Further in the background, I can see a girl and a boy in the lake, who... are playing, bouncing a ball; Further in the background, you can see the children playing with a ball, yes... a little to the right, in the water; Further in the background, you can see the water, and in it, two children are bouncing a colourful ball; In the middle, further in the background, a little further away, in the water probably a boy and a girl are playing..., who are also happy because*

they can play the ball together, bouncing the ball together; In this lake, children are bathing and bouncing the ball. These are third-plan children; Further in the water two boys are playing with... a beach ball; There are also two boys playing a colourful ball in the lake; Further in the background, there are children playing a ball in the lake – a boy and a girl; In the water there are... children who are bouncing a ball.

Background descriptions represent the following constructs: *And in the background... there were two ships sailing, and the sky was cloudy and it was getting dark; In the background I can see the ships... moving slowly; In the background I can see... the ships, the endless sea, to the right and left – islands and around the beach – grass and reeds; In the distance you can also see the boats... more to the left; In the background of the picture there are two ships that are sailing... There is no wind, so that's why they are standing; In the background of the picture, you can see two blue sailboats sailing in the middle of the forest; Behind them, you can see beautiful sailboats sailing on the lake; And on the horizon, you can see... two... three ships, five islands with... trees and grass growing there; Further behind them, ships are sailing, and clouds are hanging over the ships; In the fourth plan, two.. sailboats are sailing; In the distance you can see two ships and five small clouds and two islands to the right and left; In the background of this, in the middle I can see two sailboats, and to the left and right there are islands with trees; Already on the horizon... to the right and left of this lake or sea there are... some islands overgrown... also with some trees or vegetation, bushes; And in the background there are two ships and the sky, so clouded.*

The picture descriptions created by the children in the control group included accurate information about each space plane. The ten-year-olds presented them in a thoughtful and properly organized manner. Their statements contained many relevant details, making the content of the descriptions comprehensive. It should also be noted that respondents often used specific terms for spatial division, such as *foreground, background*.

Presentability of events

In the picture descriptions created by children with fetal alcohol syndrome, I recorded 35 statements taking into account the presentability of events. The average is therefore 2.3. Twelve ten-year-olds with FAS described events unfolding in specific plans, and 3 respondents made no such attempt. In six texts there were 4 pieces of such information, in one text – 3, in three texts – 2 and in two texts – 1.

Ten-year-olds with fetal alcohol syndrome, describing specific characters, objects, events, placed them in space. This is confirmed by the following examples of statements: *An old lady is sitting in a meadow [...]; He is sitting on the grass, and in front of him there is sand and boys who are playing sand castle; A gentleman is*

sitting on the grass with a basket of mushrooms and... is looking at the children who are playing; The children are making a sand castle on the beach [...]; Three children are playing in the sand, and two are playing ball probably in the sea; [...] children who are playing merrily on the beach; [...] the girl is playing in the sand. In front of the girl there is big reed; And in front of the girl there is water and boys playing a ball; Boys in the water playing a ball; Children are bathing in the water with a ball; Behind the boys there are sailboats, islands... green islands; Children are bathing in the water and bouncing a ball; In the background I see children playing with a ball in the water; I see children in the sea playing... a ball; A boy and a girl are playing a ball in... the lake; And the two are playing merrily in the water; And... around the beach there is grass... and some islands; Far away on the water there are two ships sailing; Back behind them there are... sailing ships?

The texts of ten-year-olds with FAS also included specific information about the space, where the children accurately identified the sides: *There are mountains on the right side of the water, and there are two sailing ships sailing on the water; On the right, I can also see mountains; On the left side of the picture, you can see the lady sitting and watching the children; On the left, I can see the mountains; On the... left, I can see a lady... with a basket.*

Not all statements were so precise. Some contained only general terms for the space plane: *There a lady... with mushrooms; And there children are building a castle; And there far away... there are boats going... there are boats walking; Here I see in the foreground that a boy is sitting on a stone; [...] here... children are playing and making sand castles; And... here still by the sea there are various ships sailing; Here an old grandmother is sitting with a basket and eggs; Here some kids in hats non-hats, who are building castles, are playing; And still further... there I see that ships sailing; Here I think a car. [...] and far away I see sailboats.*

Some respondents placed the events described and the characters involved in them in specific plans. However, the frequency of such statements was not high. In this regard, the texts of ten-year-olds with FAS were characterized by a lack of precision and a small number of details about the described space, which may have had a negative impact on the content of their narrative statements. On the other hand, there was repeatedly general information about events unfolding somewhere (*there, here, far away*) in space.

Much higher frequency regarding the presentability of the description occurred in the texts of the ten-year-olds in the control group, as I recorded 98 such statements. Their average usage equals 6.5. All the children described the events unfolding in each space plane and the characters involved. In one text there were 9 pieces of such information, in two texts – 8, in six texts – 7 and in three texts – 6, in one text – 5 and in two texts – 4.

The statements of those in the control group taking into account the presentability of the description are as follows: [...] *I see a lady who is watching the*

children, she is sitting on a stone [...]; She is sitting on the... ground. Next to her there is a basket... with rolls, hard-boiled eggs; In the foreground, you can see a man sitting on a hill, next to a basket of mushrooms and grass; You can see a basket next to him, because he probably came from the forest; Next to him there is a basket of mushrooms. And this boy is looking at the children playing on the beach and in the sea; And also... sitting behind the beach and... looking at the children. There is a basket of mushrooms by his side because... he has come from the forest and picked mushrooms; Next to her there is a basket with... stones in it; There are children playing on... sand; [...] in the middle of the beach... two boys are playing... and they are building a castle together; He sees children playing on the beach and in the water; There are three children sitting on the beach. The boys are playing in the middle, and the girl is playing on the side; He is looking at... children playing on the beach and swimming in the lake [...]; Next to him, not far away, two boys are playing, and they are building a castle; They are sitting on the beach, building a sand castle, and they are cheerful; The children are surrounded by grass and sitting on the beach; There is a bucket, in which sand is poured and is waiting for the girl to knock it over and there will be a castle; Next to it, a little further away a girl is sitting who is also building a sand castle, but alone; In the water two boys were playing with a beach ball; In the background... children are playing in the sea; Further in the background I see a girl and a boy in the lake, who... are playing, bouncing a ball; In the sea, two children are playing with a ball; In the middle, further in the background, a little further away, probably a boy and a girl are playing in the water [...]; In the lake, children are bathing and bouncing a ball; Two boys are also playing with a colourful ball in the lake; Further in the background, children are playing with a ball – a boy and a girl – in the lake; Behind them, you can see beautiful sailboats sailing on the lake; Further behind them, ships are sailing, and clouds are hanging over the ships; And on the horizon, you can see... two... three ships, five islands, where there are... trees and grass; On both sides there are forests, where there is darkness; In the sky there are beautiful clouds; There is grass around the beach; Around the beach there is grass and reeds; [...] and the beach is surrounded by nice, beautiful green grass; There is grass in front of the beach; You can see grass on the beach and near the shore; There is large, thick grass around the beach.

In their texts, the children in the research group also used the names of specific sides, which had a positive effect on the precision of the description. Here are examples of statements containing such terms: *Mom was sitting on the left, she had a basket by her side... full of mushrooms; There is a mom on the left, who... is looking at the children; On the... left mom is sitting with a basket, and there are stones in the basket; There is a boy in the foreground, on the left; In the foreground, on the left, you can see a boy sitting on some stones, looking at the children playing on the beach and in the water; In the foreground, on the right, I can see a boy sitting; On the left, in*

the foreground, there is a boy who has just come from the forest, picking mushrooms; In the middle of the beach... two boys were building a sand castle, and to the right a girl... she was smiling, making holes; In the middle... there are two boys sitting and they are building a castle, and to the right their sister is sitting and digging a hole; In the background there are two boys in the middle building a sand castle, and to the right there is a girl making a cake; Then you can see two children in the centre playing in the sand; Two boys are playing in the sand... in the centre, and to the right there is a girl who is also playing in the sand; By the right side of the picture there is a girl with ponies, who is very happy [...]; To the right I see a girl digging a deep hole; Next to them, to the right there is a girl; Further in the background you can see the children playing ball so... so a little to the right, in the water; And further in the background... there are boys bouncing a beach ball in the water, and behind them on the left... there are sailboats; In the distance, you can also see boats... more to the left; In the distance you can see two ships and five small clouds and two islands to the right and left; In the background of this, in the middle I can see two sailboats, and to the left and right of the islands with trees; And not far from them, to the left and right, there was an island where dusk was falling; On the sides there are dunes, colourful dunes; On the sides of the picture there are islands that no one has reached yet; In the background I can see... ships, endless sea, to the right and left – islands and around the beach – grass and reeds; Already on the horizon... to the right and left of this lake or sea there are... some islands overgrown... with some trees or vegetation, bushes.

All ten-year-olds in the control group described characters, objects and events, locating them in a specific space. The content of their texts, thanks to the inclusion of accurate information on spatial relationships, was abundant in detail. It is also worth noting that the children studied did not use general terms to refer to the described space, e.g. *there, here, far away*, but made it more specific.

Characteristics of the elements of reality

In the texts of ten-year-olds with fetal alcohol syndrome, there were 47 pieces of information characterizing various elements of the reality presented. The average is therefore 3.1. All respondents included in their statements the characteristics of the characters, phenomena, objects and events described. Five such mentions occurred in 2 texts, four mentions – in 3, three mentions – in 6, two mentions – in 3 and one – in 1 description.

The elements of reality characterized by children with FAS are, in order of frequency: characters (214), events (19), natural phenomena (5) and artefacts (2).

---

⁴ The numbers in parentheses indicate the number of statements containing elements of characterization of various elements of reality.

Statements containing information about the gender, appearance, social role and activities of the foreground characters are as follows: *An old lady is sitting in the meadow and... with a basket of mushrooms; And... she has mushrooms. Sitting on a... pebble; There a lady... with mushrooms; Such a lady is sitting with a basket; On the... left I see a lady... with a basket; [...] here an old lady is sitting with a basket and eggs; A grandmother is sitting with eggs, she has a red hat, brown hair, purple T-shirt, pink dress, with a basket, brown eggs, white eggs; Their father is sitting with mushrooms; [...] a boy is sitting on a stone, and next to him there is a basket of eggs; The gentleman is looking at the children, and next to him there is... a basket of mushrooms; The gentleman is sitting on the grass with a basket of mushrooms and... he is looking at the children, who are playing; He has a red hat, a purple blouse and pink pants.*

The appearance and activities performed by the children in the background were described in this way: *A child has a hat; Here some kids in hats non-hats, who are building castles, are playing; Cream kids; With a red hat and blue swimtrunks; Hat and grey swimtrunks; And then a girl. Long hair, something red in the hair and... a swimsuit.*

The fewest statements were made about children further in the background: *And... the cream boys can be seen here; These children are smiling.*

I noted the following constructs among the statements that characterize situations happening in the foreground: *The lady who is watching what the children are doing. He is watching over them; He is sitting on the grass, and in front of him there is sand and boys who are playing sand castle; That this boy is sitting and watching these children play; And... he is probably thinking about something; The boy is watching over hm... five children who are playing merrily on the beach.*

Events attended by background characters present such statements: *The boys are building a sand castle, and the girl is playing in the sand; [...] the children are playing and making sand castles; On the beach, the children are making a sand castle, and the girl is digging; They are making... sand castles, making different... figures; [...] the children are playing in the sand; I see when the children... are building sand castles; I see when a girl is digging... a hole; These children are making a sandcastle and they are very happy; She is digging in the sand, because she poured a bucket of sand; Three children are playing in the sand; The children are playing in the sand; The boys are building a tower of some kind, and the girl is digging something.*

On the other hand, statements describing situations involving characters further in the background include: *The children are bathing in the water with a ball; The boys are playing the ball in the water; The children are bathing in the water and bouncing a ball; [...] and... they are bathing and playing all sorts of games in the water; I see the children in the sea playing... the ball; And these children are bathing and playing the ball in the water; [...] and two of them are playing the ball*

in... probably in the sea; And two are playing merrily in the water; A boy and a girl are playing the ball in... a lake.

The features of natural phenomena (appearance and colour) identified by ten-year-olds with FAS were included in the statements: *In front of the girl there is a large reed; Behind the boys there are sailboats, islands... islands of green; And white clouds and... white and billowing clouds; Blue waves.*

The fewest statements were about the characteristics (colour and number) of artefacts: *The yellow and red ball can be seen; [...] there are two ships on the water.*

All people with FAS included in their texts characteristics of the elements of reality they described. However, these were not elaborate or detailed. In many cases, ten-year-olds with fetal alcohol syndrome lacked the ability to correctly interpret the elements of reality seen in the illustration or identify their characteristics. Such a state of affairs may have resulted from problems in perception and understanding or from ignorance of a situation, phenomenon, object, character. The problem would also have to be attributed to the poor vocabulary and the inability to find the right words to describe the elements mentioned. The low level of ability to identify the characteristics of characters, objects and phenomena negatively affected the communicability of texts.

The ten-year-olds in the control group did significantly better in this regard. In their statements, I recorded 146 pieces of information containing characteristics of the described natural phenomena, objects, characters and events. The average is therefore 9.7. In all the texts of the ten-year-olds studied, there were terms of qualities referring to particular elements of reality. The number of such pieces of information was: in one description – 13, in one – 12, in two – 11, in four – 10, in four – 9, in two – 8 and in one – 7.

Characterization was most often about characters (57), followed by events (37) and natural phenomena (35). The lowest frequency referred to artefacts (17).

Statements about the foreground characters took into account their gender, social role, appearance, feelings and activity: *Mom was sitting on the left, carrying a basket... full of mushrooms; There is mon on the left, who... is looking at the children. Next to her there is a basket with... stones in it; In the foreground you can see a man sitting on a hill, next to a basket with mushrooms and grass; In the foreground I see a boy sitting and next to him there is also a basket with mushrooms; [...] there is a boy who has just come from the forest, picking mushrooms. Next to him there is a basket of mushrooms; In the foreground, on the left you can see a boy sitting on some rocks, looking at children playing on the beach and in the water; He has just come from the forest, because he is carrying a basket of mushrooms; Next to him there is a basket of mushrooms; A basket of mushrooms is next to him. It seems to me that he has come back from the forest a while ago; You can see a basket standing next to him, because he most likely has come from the forest; He is sitting on... the ground. There is a basket next to her... with rolls,*

hard-boiled eggs; On the... left a mother is sitting with a basket, and in the basket there are stones; He is huddled and all dressed up, although next to him there are children who are... only in underpants; He has a baseball cap turned backwards, a purple blouse and pink pants with suspenders; I see a boy on the left who is wearing colorful pants with suspenders and a colourful blouse, and has a baseball cap on his head; He has a purple blouse and red pants and a red cap. She can see the children playing on the beach and in the water; She is very smiling; You can see that... once he probably also played like this and now would like to also... go back kind of to that time and play with them; He is looking at... the children playing on the beach and swimming in the lake, because he would also like very much to swim like this, and his parents sent him to this forest. He has to collect it himself; He is very cross because he is sad that he has to do it himself. He would also very much like that... to play on the beach; And this boy looks at these children and he is cheerful because he can see these children having fun; He is very unhappy because he can't bathe; And this boy looks at the children playing on the beach and in the sea. It seems to me that he is terribly sad that he can't bathe as well.

Statements describing people in the background included their gender, appearance, emotions and activities: *They are happy because they are having fun; [...] and you can see that they are happy because they can play together with each other; They are very happy; They are super happy; They look very happy because they are having fun with it; They have hats on their heads so that [...] they don't get a sun stroke; To the right there is a girl who is digging a hole and is also happy; And next to them a girl is sitting who is just as happy because she can play on the beach; On the right side of the picture there is a girl with ponies who is very happy because she is playing in the sand and this sand is not too dry; There is a bucket beside her, in which sand is poured and is waiting for the girl to tip it over and there will be a castle; She is very cheerful and she is using the bucket; She is pouring sand into the red bucket and she is also smiling; And on the right there is a girl who... is smiling and digging a hole.*

The least amount of information was related to characters in the third plan: *In the middle, further in the background, a little further away, they are playing in the water... probably a boy and a girl, who are also happy because they can play together with a ball, bouncing a ball with each other; Also they are happy... together in the water.*

Statements containing characteristics of events happening in the foreground represent the following constructs: *Mom came with the children, who were playing; In the foreground I see a boy sitting; Mom is watching carefully to see if the children are going to be okay; She is watching them and looking carefully at everything, and she can definitely see that they are having a great time.*

Situations involving persons in the background were depicted with the following statements: *In the background, two boys are playing in the middle of the*

beach and they are building a castle together; In the middle of the beach two boys are playing, making a castle and having a great time; In the background in the middle of the picture you can see two boys who... are playing on the beach, building sand castles; Two boys are building a castle and the girl is building something else, probably a hole or something like that; In the background there are two boys in the middle who are building a sand castle, and to the right there is a girl who is making a cake; In the middle... there are two boys sitting and they are building a castle, and to the right their sister is sitting and digging a hole; Two of them are playing with castles, and the third one, a girl, is digging holes and pouring sand into a bucket; In the middle of the beach... two boys were building a sand castle, and to the right a girl... was smiling, making holes; Two children are playing together, but one girl is playing alone; Next to her, a little further away a girl is sitting who is also building a sand castle, but alone; She is also playing with a bucket of sand; There are children playing in the sand; They are playing on the beach; They are sitting on the beach, building a sand castle, they are cheerful; In the background, children are building a castle on the beach; In the background, I see two children making a sand castle sand.

Statements describing situations involving characters further in the background include: *Further in the background... children are playing in the sea; They are throwing a ball at each other; Further in the background I see a girl and a boy in the lake... they are playing, bouncing a ball; Further in the background, you can see children playing a ball; In the sea, two children are playing a ball; Further in the background, you can see the water, and two children are bouncing a colorful ball there; In the lake, there are also two boys playing with a colorful ball; Further in the background, in the lake, I see two boys... playing a beach ball, bouncing it at each other; In the water, there are... children who are bouncing a ball.*

Statements characterizing the elements of nature concerned their colour, location, external features and number: *The boy is sitting on the green grass; At the beginning of the picture there are also grasses of different colours; Then there is some vegetation by the shore; The beach is surrounded by grass and reeds; You can see grass on the beach and by the shore; There is a large, thick grass around the beach; These children are on the beach, and the beach is surrounded by nice, beautiful green grass; The sand on the beach was yellow, and grass was growing around the beach; The sand is yellow, and the sea is blue-white-green and also dark blue; The sand is very colourful, just like the sea; The sand is... yellow; The beach is covered with sand, and there is grass and other plants growing on the sand; And the water was clear; The water is clear and clean; In the background I can see the endless sea; There are colourful dunes on the sides; On the sides of the picture there are islands that no one has yet reached; And on the horizon you can see [...] five islands with... trees and grass growing there; [...] and to the left and right there are islands with trees; Already on the horizon... to the right and left of this lake or sea*

there are... some islands overgrown... also with some trees or vegetation, bushes; You can see that it is getting darker on the shore and... the water is getting darker and darker; You can also see the setting sun and also islands overgrown with grass; It is already... late and it's getting dark; There are forests on both sides where it's dark; And the sky... was overcast and it was getting dark; And in the background there are two ships and the sky, so overcast; There are beautiful clouds in the sky; In the distance you can see [...] five small clouds and two islands to the right and left; The sky is grey-blue-green.

The artefact features (colour, function, number) identified by the ten-year-olds in the control group were included in the statements: *There were two boys playing a beach ball in the water; [...] boys bouncing a beach ball in the water; There are also two boys playing with a colorful ball in the lake; Further in the background there are two boys playing a colorful ball; The water is... clear and the ball is colourful; And you can see two... three ships on the horizon; In the distance you can see two ships; In the background of the picture there are two ships that are sailing; In the background I can see ships that are... slowly moving; Two boats; In the background of the picture you can see two blue sailboats that are sailing in the middle of the forest; Behind them you can see beautiful sailboats that are sailing on the lake; Further in the background there are two... sailboats.*

To conclude, it can be said that all ten-year-olds in the control group included in their statements the characteristics of the elements of reality viewed in the illustration. They noted many important details in the appearance of characters, objects, natural phenomena and the course of events. This indicates that the control group subjects are perceptive, pay close attention to details, and are able to identify them. The rich vocabulary of the studied ten-year-olds allowed them to accurately describe many features of the described elements of reality. Therefore, the picture descriptions created by children in the control group were communicative and understandable to the viewer.

Comparison of ten-year-olds' results

TABLE 1.

Implementation of picture description procedures

Description procedures	Ten-year-olds with FAS	Ten-year-olds in the control group
Generalization of events	1	15

Spatiality of description	57	60
Presentability of events	35	98
Characteristics of the elements of reality	47	146
Total	93	173

SOURCE: Own work.

Summary of results

Analysis of the picture descriptions created by the ten-year-olds in the research group and their peers in the control group allows the following conclusions to be drawn:

1. Ten-year-olds with FAS have not acquired the ability to generalize events, as only one person in this group identified the subject of the picture described. In contrast, all children in the control group mastered this ability, as they were able to use general formulas that begin a description and present the content of the events being presented.

2. All the children in both the research and the control groups introduced four space plans into their descriptions. However, the children with FAS depicted the viewed space in an inconsiderate, chaotic manner, confusing the order of the different plans. In contrast, their peers in the control group presented them in the proper order. In addition, children with FAS did not use appropriate terms to name the various plans, unlike the ten-year-olds in the control group, who used such expressions.

3. Not all respondents with FAS described events, characters and phenomena in relation to space. Sometimes they omitted the background of the events, used vague terms when presenting the space, and gave little detail about the location of the action. Children in the control group, on the other hand, skilfully captured the depicted events in specific spatial plans. Their texts were elaborate and rich in detail in this regard.

4. Respondents from both groups used characteristics of natural phenomena, objects, characters and events in their descriptions. In contrast, intergroup differences were associated with the quality and number of responses. The texts of the ten-year-olds with FAS did not contain many details with regard to the elements of reality presented. In contrast, the statements of their peers in the control group were more elaborate in this regard. The distribution of information in both groups is similar, as most of the characteristics mentioned referred to characters, and less to events and natural phenomena. The lowest turnout, however, was for artefacts.

References

- Brimacombe, M., Fry-Johnson, Y., Bertrand, J., Fuller, T., Levine, R., & Venable, C. L. (2009). Basic biomedical foundation. In: *Fetal alcohol spectrum disorders: competency-based curriculum development guide for medical and allied health education and practice* (pp. 2–7). Department of Health and Human Services USA.
- Coles, C. (1998). Krytyczne okresy narażenia płodu na działanie alkoholu. Wyniki badań na modelach zwierzęcych i na ludziach. In M. Ślósarska (Ed.), *Uszkodzenia płodu wywołane alkoholem* (trans. A. Basaj; pp. 35–50). State Agency for the Prevention of Alcohol-Related Problems.
- Eggins, S., & Martin, J. R. (2001). Gatunki i rejestry dyskursu. In T. van Dijk (Ed.), *Dyskurs jako struktura i proces* (trans. Grochowski; pp. 153–181). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grabias, S. (2001). Podstawy opisu zaburzeń mowy. In S. Grabias (Ed.), *Zaburzenia mowy* (pp. 11–43). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias, S. (2014). Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego. In S. Grabias, Z. M. Kurkowski (Eds.), *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy. Podręcznik akademicki* (pp. 15–71). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias, S. (2019). *Język w zachowaniach społecznych. Podstawy socjolingwistyki i logopedii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias, S. (2021). Wypowiedź jako narzędzie w diagnozie i terapii logopedycznej. Dialog, opowiadanie, opis. In A. Maciejewska (Ed.), *Narracja w diagnozie i terapii logopedycznej* (pp. 13–29). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.
- Gray, D. D. (2010). *Adopcja i przywiązanie. Praktyczny poradnik dla rodziców*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Horecka-Lewitowicz, A., Lewitowicz, P., Adamczyk-Gruszka, O., Skawiński, D., & Szpringer, M. (2013). *Objawy, przebieg i postępowanie w alkoholowym zespole płodowym*. *Studia Medyczne*, 29(2), pp. 195–198. <https://doi.org/10.5114/ms.2013.36893>
- Jadczak-Szumilo, T. (2008). Dlaczego jest potrzebna wczesna diagnoza dla dzieci z FAS? *Świat Problemów*, 12, pp. 8–11.
- Jadczak-Szumilo, T. (2009). *Neuropsychologiczny profil dziecka z FASD. Studium przypadku*. Parpamedia.
- Klecka, M. (2004). Alkoholowy zespół płodowy FAS. Zaburzenia pierwotne i wtórne. *Bliżej Przedszkola*, 4(31), pp. 26–27.
- Klecka, M. (2007). *FAScynujące dzieci*. Wydawnictwo św. Stanisława BM.
- Klecka, M. (2009). *Ciąża a alkohol. W trosce o dziecko. FAS*. Parpamedia.
- Komorowska, M. (2007). Diagnoza FAS w praktyce. *Remedium*, 11, pp. 6–7.
- Krakowiak, M. (2021). *Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z płodowym zespołem alkoholowym*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich.
- Liszczyk, K. (2011). *Dziecko z FAS w domu i w szkole*. Rubikon.
- Masgutova, S. (2008). *Neurosensomotoryczna integracja odruchów u dzieci niepełnosprawnych jako skuteczna pomoc w ich codziennym funkcjonowaniu. Diagnozowanie i korekcyjna praca z dziećmi z MPD, autyzmem i FAS*. Warsaw, 2008.
- Niccols, A. (2007). Fetal alcohol syndrome and the developing socio – emotional brain. *Brain and Cognition*, 65(1), pp. 135–142.
- Okulicz-Kozaryn, K., & Borkowska, M. (2015). Diagnoza FASD dla celów edukacyjnych i wychowawczych. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, pp. 168–183.
- Palicka, I., & Śmigiel, R. (2017). Walidacja narzędzia diagnostycznego “Skale Inteligencji i Rozwoju

- dla Dzieci w Wiekui Przedszkolnym (IDS-P)” z udziałem grupy dzieci z rozpoznanyim płodowym zespołem alkoholowym wg kryteriów waszyngtońskich. *Pediatrics Polska*, 92(5), pp. 525–537. <https://doi.org/10.1016/j.pepo.2017.05.001>
- Pawłowska-Jaroń, H. (2011). Sfery zaburzonego rozwoju u dzieci z FASD. In M. Michalik (Ed.), *Biologiczne uwarunkowania rozwoju mowy* (v. 2, pp. 123–139). Collegium Columbinum.
- Polański, K. (Ed.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Ossolineum.
- Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych. *Zalecenia opracowane przez interdyscyplinarny zespół polskich ekspertów* (2020). *Pediatrics*, 1 (special edition), 1–44.
- Sierotwiński, S. (1986). *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*. Ossolineum.
- Sławiński, J. (Ed.). (1988). *Słownik terminów literackich*. Ossolineum.
- Trzaskalik, J., & Pyttel, J. (2017). Dziecko z FAS (płodowy zespół alkoholowy) w edukacji. *Nauczyciel i Szkoła*, 1(61), pp. 11–25.
- Weinberg, J., Sliwowska, J. H., Lan, N., & Hellemans, K. G. C. (2008). Prenatal alcohol exposure: Foetal programming, the hypothalamic – pituitary – adrenal axis and sex differences in outcome. *Journal of Neuroendocrinology*, 20(4), 470–488. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2826.2008.01669.x>
- Zimbardo, P. G., Gerrig, R. J. (2012). *Psychologia i życie*. Trans. E. Czerniawska [et al.]. Wydawnictwo Naukowe PWN.

MARTA KRAKOWIAK

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach,
Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa
 <https://orcid.org/0000-0002-6404-0832>

Realizacja opisu obrazka przez dziesięciolatkę z płodowym zespołem alkoholowym

Performance of a picture description by ten-year-olds with fetal alcohol syndrome

ABSTRACT: Alcohol consumption by a woman during pregnancy may result in a number of developmental disorders in her offspring, known as (fetal alcohol syndrome – FAS). They relate to, among others, acquisition of language and communication competence problems, manifested, among others, by incorrect articulation, deficits in inflection and syntax, and irregularities in creating narrative forms of expression. The subject of this paper is describing of a picture by ten-year-olds with fetal alcohol syndrome and their peers from a control group. Findings indicate that children with FAS have difficulty using the following procedures: generalization of events, spatiality of description, presentability of events, and characterization of elements of reality. These people, while creating descriptions of pictures, usually do not use formulas that allow to begin a statement and present the content of the described events, introduce individual space plans in a disorderly manner, do not use the right wording, omit many important details related to the characteristics of individual elements of reality and the relationships that occur between them. The abnormalities mentioned above are related to the poverty of content and the abnormal structure of texts constructed by ten-year-olds with FAS.

KEYWORDS: fetal alcohol syndrome, FAS, language and communication competence, narrative skills, picture description, language and communication difficulties

STRESZCZENIE: Spożywanie alkoholu przez kobietę w czasie ciąży może skutkować wystąpieniem u jej potomka określonych zaburzeń rozwojowych, określanych mianem płodowego zespołu alkoholowego (*fetal alcohol syndrome* – FAS). Dotyczą one m.in. nabywania kompetencji językowych i komunikacyjnych, co objawia się np. niewłaściwą artykulacją, deficytami w zakresie fleksji i składni, a także nieprawidłowościami w tworzeniu narracyjnych form wypowiedzi. Tematem artykułu jest realizacja opisu obrazka przez dziesięciolatkę z płodowym zespołem alkoholowym i ich rówieśników z grupy kontrolnej. Wyniki badań wskazują na trudności w zakresie stosowania przez dzieci z FAS następujących procedur: generalizacji zdarzeń, przestrzenności opisu, prezentatywności zdarzeń i charakterystyki elementów rzeczywistości. Osoby te, tworząc opisy obrazków, przeważnie nie stosują formuł pozwalających rozpocząć wypowiedź i prezentować treść opisywanych wydarzeń, wprowadzają w sposób nieuporządkowany poszczególne plany przestrzeni, nie stosują przy tym właściwych sformułowań, pomijają wiele istotnych szczegółów związanych z charakterystyką poszczególnych elementów rzeczywistości i relacjami, jakie zachodzą między nimi. Wymienione nieprawidłowości mają związek z ubóstwem treści i nieprawidłową strukturą tekstów konstruowanych przez dziesięciolatkę z FAS.

SŁOWA KLUCZOWE: *fetal alcohol syndrome*, FAS, płodowy zespół alkoholowy, kompetencja językowa i komunikacyjna, sprawność narracyjna, opis obrazka, trudności językowe i komunikacyjne

Płodowy zespół alkoholowy

Płód rozwijający się w łonie matki jest narażony na działanie wielu czynników pochodzenia zewnętrznego, a wśród nich teratogenów hamujących prawidłowe formowanie się i funkcjonowanie poszczególnych narządów oraz struktur. Szacuje się, że czynniki te mogą być przyczyną powstania 7% wad wrodzonych (Zimbardo i Gerrig, 2012, s. 415–416). Najbardziej znanym teratogenem biologicznym jest alkohol.

Zarodek i płód są szczególnie wrażliwe na uszkodzenia w pewnych specyficznych okresach – wówczas, gdy proces ich rozwoju znajduje się w określonym stadium (Coles, 1998, s. 36). „Największe prawdopodobieństwo wywołania wady wrodzonej przez teratogen przypada na 18.–60. dzień rozwoju zarodka, zaś szczyt wrażliwości na 30. dzień” (Trzaskalik i Pyttel, 2017, s. 12). Również mechanizmy, za których pomocą etanol uszkadza płód, różnią się w zależności od stadium rozwoju embrionalnego. W momencie poczęcia i podczas pierwszych tygodni życia płodu alkohol działa na niego jako środek cytotoksyczny i mutagenny, dlatego powoduje śmierć komórek lub aberracje chromosomowe. Od ok. 4. do 10. tygodnia po poczęciu dziecka EtOH wykazuje właściwości toksyczne, ponieważ przyczynia się do nadmiernej apoptozy komórek i zaburzeń ich migracji we właściwe miejsca, co powoduje dezorganizację struktury tkanek, prowadząc m.in. do powstania charakterystycznych dla płodowego zespołu alkoholowego (*fetal alcohol syndrome* – FAS) dysmorfii twarzy. W następnym okresie (od 8. do 10. tygodnia) życia płodu alkohol dalej burzy i opóźnia migrację oraz rozwój komórek, które jeśli nie znajdują się w odpowiednim miejscu we właściwym czasie, to nie stworzą prawidłowych połączeń synaptycznych. W trzecim trymestrze ciąży ekspozycja na etanol skutkuje niewłaściwą budową struktur mózgowych. Uszkodzenie ich leży u podstaw deficytów behawioralnych i neurologicznych występujących u dzieci z zaburzeniami poalkoholowymi (Niccols, 2007, s. 136). Jak wynika z przedstawionych rozważań, ten sam czynnik teratogeny (alkohol) działający w różnych okresach rozwoju płodu może spowodować inny obraz zaburzeń.

Najpoważniejszą konsekwencją picia przez kobiety alkoholu w czasie ciąży jest FAS, definiowany jako zespół wrodzonych wad rozwojowych (fizycznych, poznawczych, emocjonalnych i społecznych), występujący u niektórych dzieci tych kobiet. Uszkodzenia dotyczą ośrodkowego układu nerwowego (OUN), budowy ciała (w szczególności twarzoczaszki) oraz funkcjonowania osoby nimi dotknię-

tej (Krakowiak, 2021, s. 49). Chociaż nieprawidłowości mogą się zmieniać wraz z wiekiem, płodowy zespół alkoholowy nigdy nie znika całkowicie.

Postawienie trafnej diagnozy płodowego zespołu alkoholowego nie jest łatwe, dlatego w procesie rozpoznania tego syndromu powinno uczestniczyć wielu specjalistów, wykorzystujących swoją wiedzę i umiejętności (Okulicz-Kozaryn i Borkowska, 2015). Schemat postępowania diagnostycznego obejmuje cztery podstawowe etapy (*Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych*, 2020, s. 12–15):

1. Badania przesiewowe, których celem jest wyłonienie osób z grupy ryzyka (dzieci matek pijących w czasie ciąży, z zaburzeniami neurorozwojowymi o nieznaną etiologię, z ograniczeniami wzrastania w zakresie długości/wysokości lub masy ciała, lub obwodu głowy, z charakterystycznymi dla FAS cechami dysmorficznymi twarzy) i skierowanie ich na dalszą diagnozę w kierunku stwierdzenia FASD (*fetal alcohol syndrome disorder*). Na tym etapie szczególną rolę odgrywają lekarze pierwszego kontaktu, pediatrzy, pielęgniarki i położne, pracownicy oświaty, pomocy społecznej oraz rodzice/opiekunowie dziecka.

2. Badania specjalistyczne, których celem jest określenie, czy badana osoba spełnia kryteria diagnostyczne FAS, ND-PAE (*neuro-developmental disorders associated with prenatal alcohol exposure* – neurobehawioralne zaburzenia neurorozwojowe związane z prenatalną ekspozycją na alkohol) lub czy należy ją zakwalifikować do grupy ryzyka FASD, zebranie informacji pozwalających na sformułowanie diagnozy funkcjonalnej oraz wskazanie niezbędnych badań uzupełniających rozpoznanie. Szczegółowa ocena powinna dotyczyć: prenatalnej ekspozycji na alkohol, ograniczenia wzrastania pre- i postnatalnego, cech dysmorficznych twarzy oraz obecności zaburzeń neurorozwojowych. Realizacja wszystkich założeń tego etapu diagnozy wymaga powołania interdyscyplinarnego zespołu specjalistów, którego trzon stanowi pediatra lub lekarz rodzinny oraz psycholog kliniczny albo neuropsycholog. W przypadku młodszych dzieci (do 18. miesiąca życia) obecni są także: neurolog dziecięcy i logopeda.

3. Diagnozę różnicową i funkcjonalną, która ma na celu wykluczenie innych niż prenatalna ekspozycja na alkohol przyczyn zaburzeń neurorozwojowych, co umożliwia ostateczne potwierdzenie diagnozy FAS lub ND-PAE, ewentualnie wykluczenie pacjenta z grupy ryzyka FASD. Konsultacje specjalistyczne uwzględniają badania: genetyczne, neuroobrazowe, neurometaboliczne, logopedyczne oraz fizjoterapeutyczne.

4. Sformułowanie wniosków i zaleceń oraz przekazanie ich pacjentowi i/lub jego rodzinie. Przedstawione informacje powinny obejmować: kryteria, na których podstawie dokonano rozpoznania, ustalenia zespołu diagnostycznego w zakresie przeprowadzonych badań (wyniki oceny medycznej, neurorozwojowej, wyniki dotyczące prenatalnej ekspozycji na alkohol), zalecenia uwzględniające dalsze postępowanie w zakresie wizyt kontrolnych i rzeczywistych potrzeb stwierdzo-

nych w wyniku diagnozy funkcjonalnej oraz realnych możliwości ich zapewnienia pacjentowi i jego rodzinie.

W Polsce systematycznie wzrasta zainteresowanie środowiska naukowego płodowym zespołem alkoholowym, co przekłada się na większą liczbę pozycji literatury fachowej w języku polskim, powstawanie nowych ośrodków zajmujących się rozpoznaniem i terapią FAS oraz walidację znanych w innych państwach narzędzi diagnostycznych (np. Palicka i Śmigiel, 2017). Podobnie jak w Niemczech i Australii, również w naszym kraju zostały opracowane narodowe standardy diagnostyczne FASD. Prace nad nimi rozpoczęto w 2018 roku z inicjatywy Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Konieczność ich ustalenia wynikała z braku ujednoliconego schematu postępowania diagnostycznego obowiązującego w poszczególnych ośrodkach specjalizujących się w diagnozie i terapii osób z FASD. W opracowanych zaleceniach rozróżniono dwie podstawowe kategorie diagnostyczne w ramach FASD: FAS i ND-PAE (*Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych*, 2020, s. 9).

Rozpoznanie FAS (w klasyfikacji ICD-10 oznaczonego symbolem Q86.0) wymaga obecności wszystkich cech – A, B, C i D:

A. Charakterystyczny wygląd twarzy:

- krótkie szpary powiekowe (≤ 10 . centyla),
- wąska warga górna (4 lub 5 w skali LPG – lip-philtrum guide),
- spłaszczona rynienka podnosowa (4 lub 5 w skali LPG – lip-philtrum guide).

B. Prenatalny i/lub postnatalny niedobór wzrostu/masy ciała:

- długość/wysokość i/lub masa ciała < 3 . centyla
- i/lub
- urodzeniowa masa ciała < 10 . centyla.

C. Zaburzenia neurorozwojowe:

- nieprawidłowości w zakresie ≥ 3 obszarów poznawczych, a w przypadku obecności objawów neurologicznych – w zakresie ≥ 2 obszarów poznawczych,
- deficyty w zakresie ≥ 3 obszarów ze sfery emocjonalno-społecznej, zaburzeń adaptacyjnych lub objawów psychopatologicznych,
- istotny wpływ wyżej wymienionych zaburzeń na wykonywanie codziennych czynności oraz funkcjonowanie przedszkolne, szkolne lub zawodowe.

D. Potwierdzona/niepotwierdzona ekspozycja na alkohol w okresie prenatalnym:

- ≥ 8 standardowych porcji alkoholu w ciągu tygodnia przez ≥ 2 tygodnie ciąży

lub

- ≥ 2 epizody wypicia przy jednej okazji ≥ 4 porcji alkoholu

lub

- potwierdzenie w dokumentacji medycznej, sądowej, socjalnej (opieki społecznej) dużego stężenia alkoholu we krwi, terapii alkoholowej, innych społecznych,

prawnych lub zdrowotnych problemów związanych ze spożywaniem przez kobiety alkoholu w czasie ciąży.

Pełna diagnoza płodowego zespołu alkoholowego często wiąże się z koniecznością określenia za pomocą kodów z klasyfikacji ICD-10 dodatkowych nieprawidłowości. Występują wśród nich m.in. F80 – swoiste zaburzenia rozwoju mowy i języka, F81 – swoiste zaburzenia umiejętności szkolnych, F82 – swoiste zaburzenia rozwoju funkcji motorycznych, F83 – mieszane specyficzne zaburzenia rozwojowe, F88 – inne zaburzenia rozwoju psychicznego (psychologicznego), R62.0 – opóźnienie etapów rozwoju fizjologicznego, R62.8 – inne braki w porównaniu z oczekiwanym prawidłowym rozwojem fizjologicznym (niskorosłość, niedobór masy ciała) (*Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych*, 2020, s. 9).

Zakłócenie prenatalnego rozwoju teratogennym działaniem etanolu zagraża zdrowiu fizycznemu i psychicznemu już w chwili urodzenia dziecka. Dodatkowo skutki prenatalnej ekspozycji na alkohol zwiększają podatność jednostki na kolejne „życiowe stresory”. Z uwagi na ten fakt u dzieci z zespołem FAS można wyróżnić dwa rodzaje nieprawidłowości: pierwotne i wtórne.

Zaburzenia pierwotne (pierwszorzędowe) to te, z którymi dziecko przychodzi na świat, w związku z czym nie można zapobiec ich wystąpieniu. Wiążą się one bezpośrednio z uszkodzeniem ośrodkowego układu nerwowego, który był narażony w okresie płodowym na teratogenne działanie alkoholu. Deficyty pierwszorzędowe są obecne przez całe życie, dlatego osoby obciążone syndromem FAS „nie wyrastają” z nich (Brimacombe i in., 2009, s. 7; Klecka, 2004, s. 26; Liszcz, 2011, s. 24).

Do zaburzeń pierwotnych ujawniających się u dzieci z płodowym zespołem alkoholowym zalicza się (Jadczak-Szumilo, 2009, s. 28–32; Komorowska, 2007, s. 7; Pawłowska-Jaroń, 2011, s. 125):

- a) zaburzenia morfologiczne (niedobór wzrostu i wagi, deformacje twarzy czaszki, strukturalne uszkodzenia mózgu, anomalie innych narządów),
- b) zaburzenia funkcji i złożonych procesów poznawczych (trudności z pamięcią, zaburzenia koncentracji uwagi, spowolnione tempo myślenia, słaba zdolność krytycznego myślenia, upośledzone myślenie abstrakcyjne, problemy z myśleniem przyczynowo-skutkowym, opóźnienie ekspresji i rozumienia mowy, zaburzenia planowania, kłopoty z organizacją, trudności w przewidywaniu konsekwencji własnego działania, niemożność generalizowania informacji),
- c) zaburzenia psychiczne (nadaktywność, impulsywność, niedojrzałość),
- d) zaburzenia emocjonalne (kłopoty z hamowaniem reakcji),
- e) zaburzenia w rozwoju dużej i małej motoryki (problemy z równowagą, kłopoty z rozwojem automatyzmów ruchowych, niemożność wykonania ruchów precyzyjnych)
- f) zaburzenia sensoryczne (spowolniony rytm przetwarzania słuchowego, niedocucie, nadwrażliwość sensoryczna).

Choć nie istnieje możliwość wyeliminowania objawów pierwotnych związanych z płodowym zespołem alkoholowym, to nie znaczy, że opiekunowie nie mogą nic zrobić dla swoich dzieci. Zapewniając im odpowiednie warunki do rozwoju, stwarzają szansę normalnego życia i prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie.

W przypadku niewłaściwej opieki nad dziećmi z FAS i nierozpoznania ich problemów może dojść do wystąpienia zaburzeń wtórnych (drugorzędowych), które rozwijają się w ciągu życia pod wpływem środowiska. Nie są to deficyty wrodzone, więc w wielu przypadkach da się ich uniknąć, pamiętając o ograniczeniach osób z płodowym zespołem alkoholowym i w związku z tym odpowiednio modyfikując postępowanie oraz oczekiwania wobec nich. Deficyty drugorzędowe związane są bowiem z brakiem umiejętności radzenia sobie przez dzieci z FAS w konkretnych sytuacjach społecznych. Z uwagi na to należy nauczyć je szukania wsparcia u bliskich, ponieważ same nie są w stanie m.in. podjąć odpowiedniej decyzji. „Korzystanie z pomocy innych w sytuacjach społecznych pomaga dzieciom z FAS uniknąć krytyki czy karania za zachowanie, którego do końca nie rozumieją i nie planują” (Jadczak-Szumiło, 2008, s. 10).

Deficyty wtórne występujące u osób z płodowym zespołem alkoholowym obejmują (Horecka-Lewitowicz i in., 2013, s. 197; Jadczak-Szumiło, 2009, s. 28–32; Klecka, 2007, s. 70, 2009, s. 12; Liszcz, 2011, s. 24–26; Masgutova, 2008, s. 18; Weinberg i in., 2008, s. 470):

a) zaburzenia funkcji i złożonych procesów poznawczych (kłopoty w nauce: wagarowanie, powtarzanie klas; nierozumienie pojęć abstrakcyjnych: czasu – spóźnianie się, przestrzeni, odległości – gubienie się, pieniędzy – bycie oszukiwanym; zaburzenia językowe: pseudoelokwencja, deficyty w ekspresji i recepcji mowy, wady wymowy; problemy z odtwarzaniem faktów; powolne i wybiórcze rozumienie);

b) zaburzenia emocjonalne (drażliwość, ciągle poirytowanie, frustracja, gniew, napady złego humoru);

c) zaburzenia behawioralne (zachowania agresywne i autoagresywne, upór, kłamstwa, problemy z poszanowaniem cudzej własności, ucieczki z domu, przerwanie nauki szkolnej, bezdomność, bezrobocie, bezradność, konflikty z prawem, incydenty więzienne, nieprawidłowe zachowania seksualne, nadużywanie środków psychoaktywnych);

d) zaburzenia społeczne (izolacja skutkująca odrzuceniem przez grupę, brak przyjaciół, trudności adaptacyjne, naiwność, uleganie manipulacjom ze strony innych, zależność od innych, traktowanie obcych jak kogoś bliskiego, pełnienie skrajnie różnych ról społecznych: bycie ofiarą lub przestępcą);

e) zaburzenia psychiczne (choroby psychiczne, depresja, niska samoocena, skłonności samobójcze, lęk, strach, wycofanie, zamknięcie w sobie, nadpobudliwość);

f) zaburzenia sensoryczne (nieadekwatność ubioru do pogody, brak poczucia głodu i sytości, kłopoty z rozróżnianiem bodźców).

Oczywiście, istnieją czynniki ochronne, które zmniejszają prawdopodobieństwo wystąpienia zaburzeń wtórnych. Można wśród nich wymienić: życie w stabilnym i bezpiecznym domu (przez co najmniej 72% dotychczasowego życia), uzyskanie diagnozy FAS przed upływem 6. roku życia, brak przemocy, pozostawanie w stabilnej, niezminiającej się sytuacji życiowej (przez okres nie krótszy niż średnio 2,8 roku), doświadczenie w wieku od 8. do 12. roku życia prawidłowej opieki rodzinnej, korzystanie z pomocy specjalistów, zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych (przez co najmniej 13% dotychczasowego życia) (Gray, 2010, s. 145).

Przytoczone wyniki badań wskazują, że wśród zaburzeń zarówno pierwotnych, jak i wtórnych znajdują się deficyty związane z tworzeniem wypowiedzi. Potwierdzeniem są badania sześciu- i dziesięciolatków z FAS, jakie prowadziłam (Krakowiak, 2021). Wykazały one obecność opóźnienia rozwoju mowy, objawiającego się m.in. wadami wymowy, ubogim słownictwem, błędami składniowymi, a także nieprawidłowościami w redagowaniu dłuższych form wypowiedzi (charakterystyki postaci i opowiadania). Osoby z płodowym zespołem alkoholowym nie osiągają sprawności narracyjnej na poziomie właściwym dla swojego wieku, co można zauważyć, porównując możliwości dzieci z FAS z umiejętnościami ich rówieśników z grupy kontrolnej. Nieprawidłowości w zakresie sprawności narracyjnej dotyczą m.in. uwzględniania niewielkiej liczby informacji o postaciach, przedmiotach, zjawiskach, pomijania niektórych sytuacji i faktów (zaplanowanych w historyjkach obrazkowych), trudności z właściwym uporządkowaniem zdarzeń, nieumiejętności zastosowania superstruktury opowiadania, deficytów w zakresie stosowania odpowiednich środków leksykalnych, obniżonej zdolności wykorzystywania reguł składniowych. Wymienione deficyty powodują, że opowiadania i charakterystyki postaci tworzone przez osoby z płodowym zespołem alkoholowym są ubogie pod względem semantycznym, treściowym, niewłaściwie skonstruowane oraz niepoprawne pod względem językowym i składniowym. Uzasadnione wydaje się w tym miejscu pytanie: Czy problemy w zakresie budowania tekstów narracyjnych przez dzieci z FAS dotyczą także kolejnego rodzaju wypowiedzi – opisu obrazka, wymagającego opanowania innych umiejętności językowych niż opowiadanie?

Ocena umiejętności opisu obrazka przez dzieci z FAS wydaje się niezwykle ważna, gdyż wypowiedź narracyjna jest zasadniczym elementem diagnozy logopedycznej. Z jej pomocą można zbadać „relacje zachodzące między czynnościami mózgu i narządów obwodowych pojedynczych osób, a stanem języka, jakim dysponują, i możliwościami jego użycia” (Grabias, 2021, s. 13–14). Wypowiedź to bowiem świadome i celowe zachowanie, będące realizacją intencji mówiącego. Na jej formę substancjalną, czyli tekst pisany, mówiony lub sygnalizowany, mają wpływ stan kompetencji językowej i komunikacyjnej, a także możliwości realizacyjne. Wystąpienie zaburzeń mowy skutkuje pojawieniem się nieprawidłowo-

ści w zakresie struktury tekstu, jego spójności, gramatyki, jak również trudności wykonawczych. Z kolei o znaczeniu wypowiedzi decyduje zasób wiedzy, jej organizacja umysłowa oraz możliwość dostępu do niej w czasie tworzenia komunikatu. Wiedza, zdobywana przez jednostkę bezpośrednio za pomocą zmysłów lub pośrednio z różnych źródeł informacji, ustrukturuwana jest w umyśle poprzez język. Stanowi on jedyny sposób intelektualizacji doznań pojedynczej osoby, a tym samym decyduje o jej zasobie wiedzy. „Dla praktyki logopedycznej ważna pozostaje w związku z tym konstatacja, że człowiek tkwi tylko w takiej rzeczywistości, którą ogarnia własnym umysłem” (Grabias, 2021, s. 16). Pojawienie się dysfunkcji w tej sferze ujawnia się w niemożności tworzenia spójnych pod względem treści i języka wypowiedzi, np. w chorobie Alzheimera lub w schizofrenii.

Brak wcześniejszych badań dotyczących umiejętności tworzenia opisu obrazka przez dzieci z płodowym zespołem alkoholowym z jednej strony uniemożliwia porównanie wyników, lecz z drugiej daje asumpt do podjęcia obserwacji w tym zakresie.

Założenia metodologiczne

Głównym celem badań przedstawionych w niniejszym artykule jest ocena realizacji opisu obrazka przez dziesięciolatkę z FAS i ich rówieśników z grupy kontrolnej. Podstawowe problemy badawcze określają następujące pytania: W jaki sposób dzieci z grupy badawczej i kontrolnej przenoszą rzeczywistość oglądaną na obrazku w tekst opisu? Jak realizują przy tym trzy procedury: generalizację zdarzeń, przestrzenność opisu i prezentatywność zdarzeń? Jak charakteryzują poszczególne elementy rzeczywistości: postacie, zjawiska, przedmioty i zdarzenia?

W badaniach¹ wzięły udział dziesięciolatkę z diagnozą² płodowego zespołu alkoholowego i ich rówieśnicy bez takiego rozpoznania. Występowanie FAS kwalifikowało dzieci do grupy badawczej, natomiast nieobecność tego zespołu chorobowego – do grupy kontrolnej. Kolejnym istotnym kryterium był poziom

---

¹ Badania prowadziłam w latach 2012–2013 w związku z pisaniem rozprawy doktorskiej „Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z płodowym zespołem alkoholowym”. Praca doktorska została opublikowana w 2021 roku (Krakowiak, 2021).

² Diagnozy dotyczące płodowego zespołu alkoholowego, orzeczone przez zespoły specjalistów z różnych instytucji (poradni psychologiczno-pedagogicznych, ośrodków zajmujących się diagnozowaniem FAS), znajdowały się w dokumentach badanych dzieci (opiniach, orzeczeniach, zaświadczeniach).

IQ³, który mieścił się w normie intelektualnej. Taki wynik gwarantował bowiem, że występujące u badanych osób deficyty językowe i komunikacyjne nie są spowodowane zaburzeniami rozwoju umysłowego. Dodatkowe założenia dotyczyły wieku dzieci i występowania poważnych deficytów sensorycznych. Zgodnie z nimi osoby badane miały 10 lat i nie przejawiały zaburzeń w postaci niedosłuchu lub niedowidzenia. W związku z tym, że wszystkie dziesięciolatki z FAS wychowywały się poza rodzinami biologicznymi, a więc w spokrewnionych i niespokrewnionych rodzinach zastępczych oraz domach dziecka (również rodzinnych), wystąpiły trudności z dostępem do informacji na temat ich najbliższego otoczenia. Taka sytuacja spowodowała nieuwzględnienie danych środowiskowych podczas interpretacji materiału badawczego. Osoby z płodowym zespołem alkoholowym mieszkały w różnych częściach Polski, natomiast ich rówieśnicy z grupy kontrolnej pochodzili z jednego miasta. Z tego względu badania dzieci z FAS odbywały się w miejscach ich zamieszkania, a dziesięciolatek z grupy kontrolnej – w szkole, do której uczęszczały. W badaniach wzięło udział 15 dziesięciolatek z FAS i tyle samo osób z grupy kontrolnej. Do oceny sprawności narracyjnej wykorzystałam obrazek *Nad jeziorem* narysowany specjalnie na potrzeby podjętych badań przez p. Urszulę Pietras.

Termin *narracja* pochodzi z języka łacińskiego (*narratio*) i oznacza opowiadanie. Tradycyjnie narracja związana jest z literaturą. W teorii literatury funkcjonuje następująca definicja tego terminu: *narracja* jest to „wypowiedź monologowa (monolog) prezentująca ciąg zdarzeń uszeregowanych w jakimś porządku czasowym, powiązanych z postaciami w nich uczestniczącymi oraz ze środowiskiem, w którym się rozgrywają” (Sławiński, red., 1988, s. 303). Stanisław Sierotwiński (1986, s. 153) zwraca również uwagę na to, iż przedstawione zdarzenia pozostają w związku przyczynowo-skutkowym i są połączone w ciągi. Ze względu na sposób językowego ujawniania się narratora wyróżnia się narrację autorską (trzecioosobową) i narrację pamiętnikarską (pierwszoosobową). W pierwszej z nich narrator znajduje się poza światem przedstawionym i opowiada o nim, natomiast w drugiej – relacjonuje wydarzenia, których był świadkiem (Polański, red., 1999).

W narracji występują dwie zasadnicze formy narracyjne – opowiadanie i opis.

W zależności od tego, czy na plan pierwszy przedstawienia wysuwają się zjawiska dynamiczne, rozwijające się w czasie, czy zjawiska statyczne, rozmieszczone w przestrzeni, narracja przybiera formę opowiadania bądź opisu; pomiędzy obydwooma biegunami rozciąga się rozległa dziedzina form narracyjnych o charakterze pośrednim czy mieszanym (Sławiński, red., 1988, s. 303).

---

³ Informacje na temat poziomu inteligencji oraz występujących schorzeń zawarte były w dokumentacji (medycznej, psychologiczno-pedagogicznej i diagnostycznej) badanych dzieci.

Podobne wyznaczniki opowiadania i opisu poddaje Sierotwiński, według którego opowiadanie to

forma podawcza, głównie na usługach epiki; jest układem motywów dynamicznych, powiązanych następstwem czasowym. Zasadniczo rekonstruuje przebieg zdarzeń w przeszłości i jeśli używa się czasu teraźniejszego, to dla uplastycznienia przedstawionej akcji. Od innych odmian narracyjnych, np. informacji, różni się dynamiczną zmiennością motywów (1986, s. 164),

natomiast opis to

jedna z form podawczych w utworze literackim. Strukturalne powiązanie motywów statycznych. Opis ma zwykle wyróżniony temat (przedmiot); charakteryzuje go jednoczasowość, a motywy wiążą się albo na zasadzie przestrzennej (kolejne części przedmiotu), albo logicznej (omówienie cech ogólnych, szczegółów, uwzględnienie różnych punktów widzenia itp. (1986, s. 164).

Stanisław Grabias dodaje, że

czas i przestrzeń, ujęte w ramy „tu i teraz”, wyznaczają opis. Rozszerzenie ramy przestrzennej („tu i tam”) i ramy czasowej („teraz – potem – przedtem”) powoduje, że tekst staje się opowiadaniem. Realizacja obydwu ram, ramy opisu i ramy opowiadania, ma znamiona czynności skomplikowanej, która z trudem poddaje się systematyzacji (2001, s. 287).

Jak wynika z prezentowanych rozważań, formy narracyjne rozpatruje się w ramach przestrzennych i czasowych jako struktury o określonej konstrukcji, przybierające postać informacji (por. Grabias, 2001; Eggins, Martin, 2001).

Każda wypowiedź narracyjna powinna zawierać: wstęp, rozwinięcie i zakończenie. Ponadto poszczególne rodzaje narracji (opowiadanie, opis) składają się z innych elementów. Do opowiadania odnosi się zestawienie zaproponowane przez Grabiasa (2014, s. 63):

- **inicjacja** – formuła rozpoczynająca wypowiedź,
- **ekspozycja** – fragment prezentujący przedstawione wydarzenia oraz bohaterów, może odnosić się np. do czasu akcji opowiadania,
- **komplikacja** – kulminacyjne, najczęściej niespodziewane wydarzenie, szczytowy punkt akcji,
- **rozwiązanie** – przedstawienie wydarzeń prowadzących do wyjścia z komplikacji,
- **coda** – formuła kończąca wypowiedź.

Opowiadanie charakteryzuje się następstwem czasowym wydarzeń. W bardziej rozbudowanej jego wersji może występować także zmieniająca się przestrzeń wydarzeń. Umiejętność prawidłowej realizacji opowiadania pojawia się już w 6. roku życia.

Trudniejszą wersję wypowiedzi narracyjnej stanowi opis, który wymaga umiejętności gospodarowania przestrzenią, dlatego do jego realizacji niezbędne jest poprawne postrzeganie wzrokowe i umiejętność dostrzeżenia przestrzeni. W tej formie wypowiedzi czas pozostaje niezmienny, natomiast sama forma wymaga większych rygorów umysłowych. Sprawność posługiwania się określeniami dotyczącymi przestrzeni jest trudniejsza niż określanie następstw czasowych, dlatego umiejętność realizacji opisu pojawia się w wieku 10–11 lat.

Narracyjna sprawność opisu, według Grabiasa (2014, s. 63; 2021, s. 27), polega na zbudowaniu trzech procedur:

- **generalizacji zdarzeń** – wymaga użycia sformułowań pozwalających na rozpoczęcie wypowiedzi i przedstawienie treści opisu,
- **przestrzenności opisu** – treść opisu podporządkowana jest podziałowi przestrzennemu na plany zdarzeń,
- **prezentatywności zdarzeń** – opisywane wydarzenia rozgrywają się w określonych planach, a kolejność ich prezentacji uzależniona jest od doświadczenia mówiącego.

Konstruowanie prawidłowego opisu obrazka wiąże się również z uwzględnieniem charakterystyki prezentowanych zjawisk natury, obiektów, postaci oraz zdarzeń. Liczba i jakość informacji dotyczących poszczególnych elementów rzeczywistości przekłada się na poziom komunikatywności wypowiedzi.

Sprawność narracyjna wymaga pełnej świadomości struktury wypowiedzi, a także interakcyjnej techniki jej realizowania. Aby mogła ona zaistnieć, potrzebna jest jeszcze sprawność leksykalna i komunikacyjna (Grabias, 2014; 2019).

Wyniki badań

Generalizacja zdarzeń

Analiza tekstów dziesięciolatek z płodowym zespołem alkoholowym wskazuje na to, że jedna osoba badana uwzględniła w swojej wypowiedzi generalizację opisu, natomiast 14 dzieci nie zastosowało odpowiednich formuł rozpoczynających narrację. Średnia równa się zatem 0,1.

W tekstach dziesięciolatek z FAS odnotowałam jedno sformułowanie uogólniające przedstawiane treści: *Na obrazku widać, jak dzieci bawią się na plaży*. Pozostałe opisy zaczynały się od konkretnych informacji dotyczących oglądanych

na ilustracji zdarzeń. Brak generalizacji w wypowiedziach osób z grupy badanej wskazuje, iż nie posiadały one umiejętności zastosowania właściwych formuł rozpoczynających tę formę narracyjną.

Porównując opisy dziesięciolatków z grupy kontrolnej, można stwierdzić, że użyły one piętnastu sformułowań pozwalających na rozpoczęcie wypowiedzi i ogólne przedstawienie jej treści. Właściwe formuły wystąpiły we wszystkich tekstach. Średnia wynosi więc 1.

Sformułowania wskazujące na generalizację opisu zastosowane przez dzieci z grupy kontrolnej przedstawiają się następująco: *Na obrazku widać bawiące się nad jeziorem dzieci; Obrazek przedstawia dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Tematem ilustracji jest zabawa dzieci na plaży; Na tym obrazku widzę jezioro; Obrazek przedstawia dzieci bawiące się latem nad jeziorem; Obrazek przedstawia dzieci bawiące się wesoło na plaży i w jeziorze; Na tym obrazku można zauważyć dzieci bawiące się w wakacje nad jeziorem; Obrazek ten przedst... ilustruje dzieci bawiące się na plaży i w jeziorze; Na obrazku widać bawiące się na plaży dzieci; Obrazek ilustruje wesołe dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Na tym obrazku widać dzieci podczas zabawy na plaży; Obrazek przedstawia dzieci, które się świetnie bawią na plaży i w jeziorze; Obrazek ilustruje kilkoro dzieci, które w słoneczny dzień bawią się nad jeziorem; Tematem obrazka jest zabawa dzieci na plaży i w wodzie; Obrazek przedstawia wakacje.*

Dziesięciolatki z grupy kontrolnej, stosując generalizację opisu, dokonały prezentacji tematu swoich wypowiedzi. Potrafiły zastosować odpowiednie sformułowania rozpoczynające opisy, co wskazuje na opanowaną przez nie umiejętność uogólniania.

Przestrzenność opisu

W zakresie przestrzenności opisu badane dziesięciolatki z płodowym zespołem alkoholowym zastosowały cztery plany zdarzeń. Informacje dotyczące znajdującej się na pierwszym planie postaci uwzględniło 15 osób z FAS. Dwa kolejne plany, na których widać było bawiące się na plaży i w wodzie dzieci, oraz obiekty z tła opisało 14 dziesięciolatków. Do planu czwartego odniosło się w swoim opisie również 14 dziesięciolatków. Osoby badane określiły zatem plany zdarzeń 57 razy, z czego wynika, że średnia wynosi 3,8. Opisy tych miejsc wystąpiły we wszystkich tekstach dziesięciolatków z FAS. Cztery plany pojawiły się w 13 tekstach, trzy – w jednym i dwa – również w jednym.

Do stwierdzeń prezentujących pierwszy plan zaliczyłam konstrukcje: *Starsza pani siedzi na łące i... z koszykiem z grzybami; Taka pani siedzi z koszykiem; Na lewej stronie obrazka widać, jak pani siedzi i obserwuje dzieci; Tam pani... z grzybami; Pani, która się patrzy, co robią dzieci. Pilnuje ich; Tutaj siedzi jakaś*

babka stara z koszykiem i jajkami; Babcia siedzi z jajkami w czerwonej czapce, z brązowymi włosami, w fioletowej podkoszulce, w różowej sukience, z koszykiem, brązowymi jajkami, białymi; Ich ojciec siedzi z grzybami; Pan spogląda na dzieci, a obok niego jest... koszyk z grzybkami; Tutaj widzę na pierwszym planie, że chłopiec siedzi na kamieniu, a obok niego jest koszyk z jajkami; Że ten chłopczyk siedzi sobie i patrzy, jak te dzieci się bawią; Pan siedzi na trawie z koszykiem grzybów i... patrzy na dzieci, które bawią się; Chłopiec pilnuje hm... pięć dzieci, które się bawią wesoło na plaży.

Wśród wypowiedzeń opisujących bohaterów i zdarzenia z drugiego planu znalazły się następujące: *Chłopcy budują z piasku zamek, a dziewczynka bawi się w piasku; A dziewczynka się bawi czymś. I tam dzieci budują zamek; Druga... dziewczynka też robi zamek; [...] przed nim jest piasek i chłopcy, którzy się bawią w zamek piaskowy; Dziewczynka, która... nie bawi się z chłopcami, bawi się w coś innego; Na plaży dzieci robią zamek z piasku, a dziewczynka kopie; Tutaj jakieś dzieciaki w czapkach nie-czapkach, które budują zamki, się bawią; Na obrazku widać, jak dzieci bawią się na plaży; Widzę, kiedy dzieci... budują zamki z piasku; Widzę, kiedy dziewczynka kopie... dziurę; Te dzieci lepią babkę z piasku i one są bardzo zadowolone; Ta dziewczynka sobie kopie w piasku. Ona sobie kopie w piasku, bo wysypała wiaderko sobie z piaskiem; Trójka dzieci bawi się w piasku [...]; Na drugim planie widzę, że tutaj... dzieci bawią się i lepią zamki z piasku; Dzieci się bawią na piasku. Chłopcy budują wieżę jakąś, a dziewczynka coś kopie.*

Wypowiedzenia przedstawiające postaci, obiekty i zdarzenia znajdujące się w trzecim planie to: *Chłopcy w wodzie grają piłką; Dzieci się kąpią w wodzie z piłką; A przed dziewczynką jest woda i chłopcy, którzy bawią się w piłkę; Dzieci kąpią się w wodzie i odbijają piłkę; Dzieciaki się kąpią; I... chłopców kremowych tutaj widać; [...] kąpią się i grają w wodzie w różne zabawy; Na trzecim planie widzę, jak się dzieci bawią piłką w wodzie; Widzę dzieci w morzu, jak się bawią... piłką. I te dzieci kąpią się i grają sobie w piłkę w wodzie; I dwoje się bawią wesoło w wodzie; A na trzecim planie widać, jak szumią fale i dzieci grają w piłkę; Na trzecim planie widzę, jak pani obserwuje, jak pani obserwuje dzieci; Chłopczyk i dziewczynka grają w piłkę w... jeziorze.*

Informacje dotyczące tła zostały zawarte w następujących stwierdzeniach: *Po prawej stronie wody są góry, a na wodzie pływają dwa żaglowce; Statki są na końcu; A tam daleko... jadą łódki... idą łódki; I... tutaj jeszcze nad morzem pływają statki różne; Za chłopcami są żaglowce, wyspy... wyspy zielone; Na wodzie są dwa statki; A jeszcze dalej... tam widzę, że statki pływają; Daleko na... wodzie płyną dwa statki; A na czwartym, jak żagłówki pływają. Na piątym... trzciny. Na szóstym... góry... i chmury; Widzę na obrazku morze i daleko widzę żagłówki; I takie łódeczki sobie płyną; Z tyłu za nimi pływają... żaglowce?; No i jeszcze płyną statki [...].*

Wysoka frekwencja wypowiedzi uwzględniających poszczególne plany wskazywałaby na umiejętność podporządkowania przez dzieci z płodowym zespołem

alkoholowym treści opisu podziałowi przestrzennemu. Należy jednak zaznaczyć, że dziesięciolatki z FAS przedstawiały je w sposób chaotyczny, nieuporządkowany. Mówiły o tych elementach rzeczywistości, na które aktualnie spojrzały. Poza tym nie stosowały właściwych określeń do nazwania poszczególnych planów, np. *na pierwszym planie, na drugim planie, w tle*. Trzeba również wspomnieć, że osoby badane, prezentując podział przestrzenny, uwzględniały w nim niewiele szczegółów.

Biorąc pod uwagę przestrzenność opisu w wypowiedziach dzieci z grupy kontrolnej, można stwierdzić, że wszystkie dziesięciolatki poprawnie przedstawiły poszczególne plany przestrzeni. Zastosowały w sumie 60 informacji odnoszących się do podziału przestrzennego. Średnia równa się więc 1. Wszystkie dzieci uwzględniły w swoich tekstach po cztery plany.

Opis przestrzeni rozpoczęły od zaprezentowania postaci znajdującej się na pierwszym planie. Oto uzyskane wypowiedzenia: *Mama siedziała z lewej strony, miała przy sobie koszyk pełen grzybów; Po... lewej stronie siedzi mama z koszykiem, a w koszyku są kamienie; Po lewej stronie jest mama, która... patrzy na dzieci; Na pierwszym planie widzę panią, która obserwuje dzieci, siedzi na kamieniu, ma ze sobą koszyk z prowiantem; W lewej części obrazka to, co rzuciło się w oczy, to pani, która patrzy na dzieci, które są na środku; Na pierwszym planie widać człowieka siedzącego na górze, obok kosza z grzybami i trawy; Na pierwszym planie znajduje się chłopczyk, po lewej stronie; Na pierwszym planie widać po lewej stronie chłopca siedzącego na jakimś kamieniu, patrzącego się na dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Na pierwszym planie widzę chłopca siedzącego i koło niego też jest koszyk z grzybami; Widzę z lewej strony chłopca, który ubrany jest w kolorowe spodnie na szelkach i kolorową bluzkę, a na głowie ma czapkę z daszkiem; Po lewej stronie, na pierwszym planie znajduje się chłopiec, który właśnie przyszedł z lasu, zbierając grzyby; Na pierwszym planie, po lewej stronie... widzę chłopca, który wracał z lasu i... chciał popatrzeć na plażę, jak... bawią się inne dzieci, ponieważ... ma obok siebie kosz z grzybami.*

Postacie i obiekty znajdujące się na planie drugim oraz rozgrywające się tam wydarzenia zostały przedstawione w następujący sposób: *Na środku plaży... dwóch chłopców budowało zamek z piasku, a z prawej strony dziewczynka... była uśmiechnięta, robiła dołki; W piasku bawią się dzieci. Budują... zamki z piasku i są uśmiechnięci. Dwójka dzieci bawi się razem, lecz jedna dziewczynka bawi się sama; Na drugim planie, na środku plaży... bawi się dwóch chłopców... i budują we dwójkę zamek; Na drugim planie, na plaży dzieci budują zamek; Dwaj chłopcy budują zamek, a dziewczynka coś innego, pewnie jakiś dół czy coś takiego; Następnie widać w centrum dwójkę dzieci, które bawią się w piasku; Na plaży siedzi trójka dzieci. Dwoje z nich bawi się zamkami, a trzecie, dziewczynka, kopie dołki, a piasek wsypuje do wiaderka; W drugim planie pośrodku obrazka widać dwóch chłopców, którzy... bawią się na plaży, budują zamki z piasku i widać, że są*

szczęśliwi, ponieważ mogą się razem ze sobą bawić. A obok nich siedzi dziewczynka, która tak samo jest szczęśliwa, ponieważ może się bawić na plaży; Na drugim planie widzę dwoje... dwoje dzieci bawią... robiących z piasku zamek. Po prawej stronie widzę dziewczynkę kopiącą głęboki dołek; Na środku... siedzi dwóch chłopców i oni budują zamek, a po prawej stronie siedzi ich siostra i kopie dołek; Na drugim planie znajdują się pośrodku dwaj chłopcy, którzy budują zamek z piasku, po prawej stronie zaś dziewczynka, która robi ciasto; Na drugim planie... widzę plażę. Na środku plaży bawią się dwaj chłopcy, lepiąc zamek i się świetnie bawiąc. Obok nich, po prawej stronie, jest dziewczynka; Na drugim planie są dzieci – chłopiec i dziewczynka. Siedzą sobie na plaży, budują zamek z piasku, są wesole. Obok, trochę dalej siedzi dziewczynka, która buduje też zamek z piasku, ale sama.

Wśród opisów dotyczących postaci i zdarzeń z planu trzeciego znalazły się następujące wypowiedzenia: W wodzie bawiło się dwóch chłopców, którzy bawili się piłką plażową; Na trzecim planie... bawią się dzieci w morzu. Rzucają sobie piłkę; Na trzecim planie widzę dziewczynkę i chłopca w jeziorze, którzy... bawią się, odbijając piłkę; Na trzecim planie widać, jak dzieci grają w piłkę, tak... trochę po prawej stronie, w wodzie; Na trzecim planie widać wodę, a w niej dwoje dzieci odbijające kolorową piłkę; Na środku, w trzecim planie, troszeczkę dalej, w wodzie bawią się... chyba chłopiec i dziewczynka, którzy też są szczęśliwi, ponieważ mogą razem się ze sobą bawić piłką, odbijając ze sobą piłkę; W jeziorze tym kąpią się dzieci i odbijają piłkę. Są to dzieci trzecioplanowe; Dalej w wodzie bawi się dwóch chłopców... piłką plażową; W jeziorze bawi się też dwóch chłopców, którzy grają w kolorową piłkę; Na trzecim planie, w jeziorze bawią się dzieci piłką – chłopiec i dziewczynka; W wodzie są... dzieci, które odbijają piłkę.

Opisy tła reprezentują następujące konstrukcje: A w tle... płynęły dwa statki, a niebo było zachmurzone i zapadał zmrok; W tle widzę statki, które... wolno się poruszają; W tle widzę... statki, niekończące się morze, po prawej i lewej stronie – wyspy i dookoła plaży – trawę i trzciny; W oddali widać też łodzie... bardziej po lewej stronie; W tle obrazu są dwa statki, które płyną... Nie ma wiatru, więc dlatego stoją; Na tle obrazka widać dwie niebieskie żaglówki, które płyną pośrodku lasu; Za nimi widać piękne żaglówki, które płyną po jeziorze; A na horyzoncie widać... dwa... trzy statki, pięć wysepek, na których rosną... drzewa i trawa; Dalej za nimi płyną statki, a nad statkami wiszą chmury; Na czwartym planie płyną dwie... żaglówki; W oddali widać dwa statki i pięć małych chmurek oraz dwie wysepki z prawej i lewej strony; Na tle tego, na środku widzę dwie żaglówki, a po lewej i po prawej stronie wysepki z drzewami; Już na horyzoncie... po prawej i po lewej stronie jeziora tego albo morza są... jakieś wyspy obrosnięte... też jakimiś drzewami albo roślinnością, krzakami; A w tle są dwa statki i niebo, takie zachmurzone.

Opisy obrazków stworzone przez dzieci z grupy kontrolnej zawierały dokładne informacje na temat każdego z planów przestrzeni. Dziesięciolatki prezentowały je w sposób przemyślany i właściwie uporządkowany. Ich wypowiedzi zawie-

rały wiele istotnych szczegółów, dzięki czemu treść opisów była wyczerpująca. Należy również zaznaczyć, że osoby badane często stosowały konkretne określenia dotyczące podziału przestrzennego, np. *na pierwszym planie, na drugim planie, w tle*.

Prezentatywność zdarzeń

W opisach obrazka stworzonych przez dzieci z płodowym zespołem alkoholowym odnotowałam 35 wypowiedzi uwzględniających prezentatywność wydarzeń. Średnia równa się więc 2,3. Dwanaścioro dziesięciolatków z FAS opisało wydarzenia rozgrywające się w określonych planach, a troje badanych nie podjęło takiej próby. W sześciu tekstach wystąpiły 4 tego typu informacje, w jednym – 3, w trzech – 2 i w dwóch – 1.

Dziesięciolatki z płodowym zespołem alkoholowym, opisując konkretne postacie, obiekty, zdarzenia, umiejscowiły je w przestrzeni. Potwierdzają to następujące przykłady wypowiedzi: *Starsza pani siedzi na łące [...]; Siedzi na trawie, a przed nim jest piasek i chłopcy, którzy się bawią w zamek piaskowy; Pan siedzi na trawie z koszykiem grzybów i... patrzy na dzieci, które bawią się; Na plaży dzieci robią zamek z piasku [...]; Trójka dzieci bawi się w piasku, a dwójka grają w piłkę chyba w morzu; [...] dzieci, które się bawią wesoło na plaży; [...] dziewczynka bawi się w piasku. Przed dziewczynką jest duże trzciny; A przed dziewczynką jest woda i chłopcy, którzy bawią się w piłkę; Chłopcy w wodzie grają piłką; Dzieci się kąpią w wodzie z piłką; Za chłopcami są żaglowce, wyspy... wyspy zielone; Dzieci kąpią się w wodzie i odbijają piłkę; Na drugim planie widzę, jak się dzieci bawią piłką w wodzie; Widzę dzieci w morzu, jak się bawią... piłką; Chłopczyk i dziewczynka grają w piłkę w... jeziorze; I dwoje się bawią wesoło w wodzie; I... wokół plaży jest trawa... i jakieś wyspy; Daleko na wodzie płyną dwa statki; Z tyłu za nimi pływają... żaglowce?*

W tekstach dziesięciolatków z FAS pojawiły się również konkretne informacje dotyczące przestrzeni, w których dzieci dokładnie określiły strony: *Po prawej stronie wody są góry, a na wodzie pływają dwa żaglowce; Po prawej widzę też góry; Na lewej stronie obrazka widać, jak pani siedzi i obserwuje dzieci; Po lewej stronie widzę góry; Po... lewej stronie widzę panią... z koszykiem.*

Nie wszystkie wypowiedzi były tak precyzyjne. Niektóre zawierały jedynie ogólne określenia dotyczące planu przestrzeni: *Tam pani... z grzybami; I tam dzieci budują zamek; A tam daleko... jadą łódki... idą łódki; Tutaj widzę na pierwszym planie, że chłopiec siedzi na kamieniu; [...] tutaj... dzieci bawią się i lepią zamki z piasku; I... tutaj jeszcze nad morzem pływają statki różne; Tutaj siedzi jakaś babka stara z koszykiem i jajkami; Tutaj jakieś dzieciaki w czapkach nie-*

-czapkach, które budują zamki, się bawią; A jeszcze dalej... tam widzę, że statki pływają; Tu samochód chyba jakiś. [...] i daleko widzę żagłówki.

Niektóre badane osoby umiejscowiły opisywane wydarzenia i postacie biorące w nich udział w określonych planach. Frekwencja tego rodzaju wypowiedzi nie była jednak duża. Teksty dziesięciolatek z FAS charakteryzowały pod tym względem brak precyzji i niewielka liczba szczegółów dotyczących opisywanej przestrzeni, co mogło mieć negatywny wpływ na zawartość treściową ich wypowiedzi narracyjnych. Wielokrotnie pojawiały się natomiast ogólne informacje na temat rozgrywających się gdzieś (*tam, tu, tutaj, daleko*) w przestrzeni zdarzeń.

Dużo większa frekwencja dotycząca prezentatywności opisu wystąpiła w testach dziesięciolatek z grupy kontrolnej, ponieważ odnotowałam 98 tego typu stwierdzeń. Średnia ich użycia wynosi 6,5. Wszystkie dzieci opisały zdarzenia rozgrywające się w poszczególnych planach przestrzeni i postacie biorące w nich udział. W jednym tekście pojawiło się 9 tego typu informacji, w dwóch – 8, w sześciu – 7, w trzech – 6, w jednym – 5 i w dwóch – 4.

Wypowiedzi osób z grupy kontrolnej uwzględniając prezentatywność opisu przedstawiają się następująco: [...] *widzę panią, która obserwuje dzieci, siedzi na kamieniu [...]; Siedzi na... ziemi. Obok niej stoi koszyk... z bułkami, jajkami na twardo; Na pierwszym planie widać człowieka siedzącego na górze, obok kosza z grzybami i trawy; Widać obok niego stojący koszyk, ponieważ najpewniej przyszedł z lasu; Obok niego stoi koszyk z grzybami. I ten chłopczyk patrzy się na bawiące się na plaży i w morzu dzieci; I jeszcze... siedzi za plażą i... patrzy na dzieci. Przy nim stoi koszyk z grzybami, ponieważ... przyszedł z lasu i zebrał grzyby; Obok niej jest koszyk, w którym są... kamienie; Na... piasku bawią się dzieci; [...] na środku plaży... bawi się dwóch chłopców... i budują we dwójkę zamek; Widzi dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Na plaży siedzi trójka dzieci. Chłopcy bawią się na środku, a dziewczynka z boku; On patrzy się na... dzieci bawiące się na plaży i pływające w jeziorze [...]; Obok niego, niedaleko, bawi się dwóch chłopców, którzy budują zamek; Siedzą sobie na plaży, budują zamek z piasku, są wesole; Dzieci są otoczone trawą i siedzą na plaży; Przy niej stoi... wiaderko, w którym jest nasypane piachu i czeka, aż dziewczynka przewróci go i będzie zamek; Obok, trochę dalej siedzi dziewczynka, która buduje też zamek z piasku, ale sama; W wodzie bawiło się dwóch chłopców, którzy bawili się piłką plażową; Na drugim planie... bawią się dzieci w morzu; Na trzecim planie widzę dziewczynkę i chłopca w jeziorze, którzy... bawią się, odbijając piłkę; W morzu dwójka dzieci bawi się piłką; Na środku, w trzecim planie, troszeczkę dalej, w wodzie bawią się... chyba chłopiec i dziewczynka [...]; W jeziorze tym kąpią się dzieci i odbijają piłkę; W jeziorze bawi się też dwóch chłopców, którzy grają w kolorową piłkę; Na trzecim planie, w jeziorze bawią się dzieci piłką – chłopiec i dziewczynka; Za nimi widać piękne żagłówki, które płyną po jeziorze; Dalej za nimi płyną statki, a nad statkami wiszą chmury; A na horyzoncie widać... dwa...*

trzy statki, pięć wysepek, na których rosną... drzewa i trawa; Po obu stronach są lasy, w których jest mrok; Na niebie są piękne chmury; Wokół plaży jest trawa; Wokół plażę obrasta trawa i trzcina; [...] a plażę otacza ładna, piękna zielona trawa; Przed plażą jest trawa; Na plaży oraz przy brzegu widać trawę; Dookoła plaży jest duża, gęsta trawa.

W swoich tekstach dzieci z grupy badawczej posłużyły się również nazwami konkretnych stron, co pozytywnie wpłynęło na precyzję opisu. Oto przykłady wypowiedzeń zawierających takie określenia: *Mama siedziała z lewej strony, miała przy sobie koszyk... pełen grzybów; Po lewej stronie jest mama, która... patrzy na dzieci; Po... lewej stronie siedzi mama z koszykiem, a w koszyku są kamienie; Na pierwszym planie znajduje się chłopczyk, po lewej stronie; Na pierwszym planie widać po lewej stronie chłopca siedzącego na jakimś kamieniu, patrzącego się na dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Na pierwszym planie, z prawej strony widzę siedzącego chłopca; Po lewej stronie, na pierwszym planie znajduje się chłopiec, który właśnie przyszedł z lasu, zbierając grzyby; Na środku plaży... dwóch chłopców budowało zamek z piasku, a z prawej strony dziewczynka... była uśmiechnięta, robiła dołki; Na środku... siedzi dwóch chłopców i oni budują zamek, a po prawej stronie siedzi ich siostra i kopie dołek; Na drugim planie znajdują się pośrodku dwaj chłopcy, którzy budują zamek z piasku, po prawej stronie zaś dziewczynka, która robi ciasto; Następnie widać w centrum dwójkę dzieci, które bawią się w piasku; Dwóch chłopców bawi się w piasku... na środku, a po prawej stronie jest dziewczynka, która też bawi się w piasku; Przy prawej stronie obrazka jest dziewczynka z kucykami, która jest bardzo zadowolona [...]; Po prawej stronie widzę dziewczynkę kopiącą głęboki dołek; Obok nich, po prawej stronie jest dziewczynka; Na trzecim planie widać, jak dzieci grają w piłkę tak... tak trochę po prawej stronie, w wodzie; I na trzecim planie... są chłopcy odbijający w wodzie piłkę plażową, a za nimi po lewej stronie... są żaglówki; W oddali widać też łodzie... bardziej po lewej stronie; W oddali widać dwa statki i pięć małych chmurków oraz dwie wysepki z prawej i lewej strony; Na tle tego, na środku widzę dwie żaglówki, a po lewej i po prawej stronie wysepki z drzewami; A niedaleko ich, z lewej i z prawej strony, była wysepka, na której zapadał zmrok; Po bokach są wydmy kolorowe wydmy; Po bokach obrazu są wysepki, na które jeszcze nikt nie dotarł; W tle widzę... statki, niekończące się morze, po prawej i lewej stronie – wyspy i dookoła plaży – trawę i trzciny; Już na horyzoncie... po prawej i po lewej stronie jeziora tego albo morza są... jakieś wyspy obrosnięte... też jakimiś drzewami albo roślinnością, krzakami.*

Wszystkie dziesięciolatki z grupy kontrolnej opisały postaci, obiekty i zdarzenia, lokując je w konkretnej przestrzeni. Treść ich tekstów, dzięki umieszczeniu w nich dokładnych informacji dotyczących relacji przestrzennych, była bogata w szczegóły. Warto również zauważyć, że badane dzieci nie stosowały

ogólnych określeń w odniesieniu do opisywanej przestrzeni, np. *tam, tu, daleko*, ale ją konkretyzowały.

Charakterystyka elementów rzeczywistości

W tekstach dziesięciolatek z płodowym zespołem alkoholowym pojawiło się 47 informacji charakteryzujących poszczególne elementy przedstawionej rzeczywistości. Średnia wynosi zatem 3,1. Wszystkie osoby badane uwzględniły w swoich wypowiedziach cechy opisywanych postaci, zjawisk, przedmiotów i zdarzeń. Pięć tego rodzaju informacji wystąpiło w 2 tekstach, cztery wzmianki – w 3, trzy – w 6, dwie – w 3 i jedna – w 1 opisie.

Charakteryzowane przez dzieci z FAS elementy rzeczywistości to w kolejności frekwencyjnej: postaci (21⁴), zdarzenia (19), zjawiska natury (5) i artefakty (2).

Wypowiedzenia zawierające informacje o płci, wyglądzie, roli społecznej i aktywności postaci z pierwszego planu są następujące: *Starsza pani siedzi na łące i... z koszykiem z grzybami; I... grzyby ma. Siedzi na... kamyku; Tam pani... z grzybami; Taka pani siedzi z koszykiem; Po... lewej stronie widzę panią... z koszykiem; [...] tutaj siedzi jakaś babka stara z koszykiem i jajkami; Babcia siedzi z jajkami w czerwonej czapce, z brązowymi włosami, w fioletowej podkoszulce, w różowej sukience, z koszykiem, brązowymi jajkami, białymi; Ich ojciec siedzi z grzybami; [...] chłopiec siedzi na kamieniu, a obok niego jest koszyk z jajkami; Pan spogląda na dzieci, a obok niego jest... koszyczek z grzybkami; Pan siedzi na trawie z koszykiem grzybów i... patrzy na dzieci, które bawią się; Ma czerwoną czapkę, filetową bluzkę i różowe spodnie.*

Wygląd i czynności wykonywane przez dzieci z drugiego planu zostały opisane w taki sposób: *Ma dziecko kapelusz; Tutaj jakieś dzieciaki w czapkach nie-czapkach, które budują zamki, się bawią; Dzieciaki kremowe; W czerwonej czapce i niebieskich kąpielówkach; Kapelusz i szare kąpielówki; I potem dziewczyna. Długie włosy, coś czerwonego na włosach i... strój kąpielowy.*

Najmniej stwierdzeń dotyczyło dzieci z trzeciego planu: *I... chłopców kremowych tutaj widać; Te dzieci są uśmiechnięte.*

Wśród wypowiedzi charakteryzujących sytuacje dziejące się na pierwszym planie odnotowałam następujące konstrukcje: *Pani, która się patrzy, co robią dzieci. Pilnuje ich; Siedzi na trawie, a przed nim jest piasek i chłopcy, którzy się bawią w zamek piaskowy; Że ten chłopczyk siedzi sobie i patrzy, jak te dzieci się bawią; I... tak się nad czymś chyba zastanawia; Chłopiec pilnuje hm... pięć dzieci, które się bawią wesoło na plaży.*

⁴ Liczby w nawiasach oznaczają liczbę wypowiedzi zawierających elementy charakterystyki poszczególnych elementów rzeczywistości.

Zdarzenia, w których uczestniczyły postacie z drugiego planu, prezentują takie stwierdzenia: *Chłopcy budują z piasku zamek, a dziewczynka bawi się w piasku; [...] dzieci bawią się i lepią zamki z piasku; Na plaży dzieci robią zamek z piasku, a dziewczynka kopie; Lepią... zamki z piasku, robią różne... figury; [...] dzieci bawią w piasku; Widzę, kiedy dzieci... budują zamki z piasku; Widzę, kiedy dziewczynka kopie... dziurę; Te dzieci lepią babkę z piasku i one są bardzo zadowolone; Ona sobie kopie w piasku, bo wysypała wiaderko sobie z piaskiem; Trójka dzieci bawi się w piasku; Dzieci się bawią na piasku; Chłopcy budują wieżę jakąś, a dziewczynka coś kopie.*

Z kolei wypowiedzenia opisujące sytuacje z udziałem postaci z trzeciego planu to: *Dzieci się kąpią w wodzie z piłką; Chłopcy w wodzie grają piłką; Dzieci kąpią się w wodzie i odbijają piłkę; [...] i... kąpią się i grają w wodzie w różne zabawy; Widzę dzieci w morzu, jak się bawią... piłką; I te dzieci kąpią się i grają sobie w piłkę w wodzie; [...] a dwójka grają w piłkę w... chyba w morzu; I dwoje się bawią wesoło w wodzie; Chłopczyk i dziewczynka grają w piłkę w... jeziorze.*

Cechy zjawisk natury (wygląd i kolor) zidentyfikowane przez dziesięciolatkę z FAS zostały zawarte w wypowiedzeniach: *Przed dziewczynką jest duże trzciny; Za chłopcami są żaglowce, wyspy... wyspy zielone; A chmury białe i... chmury białe i kłębiaste; Niebieskie fale.*

Najmniej stwierdzeń dotyczyło charakterystyki (koloru i liczby) artefaktów: *Piłkę żółto-czerwoną widać; [...] na wodzie płyną dwa statki.*

Wszystkie osoby z FAS zawarły w swoich tekstach charakterystykę opisywanych elementów rzeczywistości. Nie były to jednak rozbudowane ani szczegółowe informacje. W wielu przypadkach dziesięciolatkom z płodowym zespołem alkoholowym zabrakło umiejętności prawidłowej interpretacji elementów rzeczywistości widzianych na ilustracji lub określenia ich cech. Taki stan rzeczy mógł wynikać z problemów w zakresie postrzegania i rozumienia lub z niewiedzy na temat sytuacji, zjawiska, obiektu, postaci. Problemu należałoby również upatrywać w ubogim zasobie słownictwa i niemożności znalezienia odpowiednich słów do opisanego wspomnianych elementów. Niski poziom umiejętności określania cech postaci, obiektów i zjawisk negatywnie wpłynął na komunikatywność tekstów.

Znacznie lepiej poradziły sobie w tym zakresie dziesięciolatki z grupy kontrolnej. W ich wypowiedziach odnotowałam 146 informacji zawierających charakterystykę opisywanych zjawisk natury, obiektów, postaci oraz zdarzeń. Średnia równa się więc 9,7. We wszystkich tekstach badanych dziesięciolatków wystąpiły określenia cech odnoszące się do poszczególnych elementów rzeczywistości. Liczba tego typu informacji wynosiła: w jednym opisie – 13, w jednym – 12, w dwóch – 11, w czterech – 10, w czterech – 9, w dwóch – 8 i w jednym – 7.

Charakterystyka dotyczyła najczęściej postaci (57), a w dalszej kolejności zdarzeń (37) oraz zjawisk natury (35). Najmniejsza frekwencja odnosiła się do artefaktów (17).

Stwierdzenia dotyczące postaci z pierwszego planu uwzględniały jej płeć, rolę społeczną, wygląd, uczucia oraz aktywność: *Mama siedziała z lewej strony, miała przy sobie koszyk... pełen grzybów; Po lewej stronie jest mama, która... patrzy na dzieci. Obok niej jest koszyk, w którym są... kamienie; Na pierwszym planie widać człowieka siedzącego na górze, obok kosza z grzybami i trawy; Na pierwszym planie widzę chłopca siedzącego i koło niego też jest koszyk z grzybami; [...] znajduje się chłopiec, który właśnie przyszedł z lasu, zbierając grzyby. Obok niego stoi koszyk z grzybami; Na pierwszym planie widać po lewej stronie chłopca siedzącego na jakimś kamieniu, patrzącego się na dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Przyszedł właśnie z lasu, bo ma przy sobie koszyk z grzybami; Obok leży koszyk z grzybami; Obok niego stoi koszyk z grzybami. Zdaje mi się, że przed chwilą wrócił on z lasu; Widać obok niego stojący koszyk, ponieważ najpewniej przyszedł z lasu; Siedzi na... ziemi. Obok niej stoi koszyk... z bułkami, jajkami na twardo; Po... lewej stronie siedzi mama z koszykiem, a w koszyku są kamienie; Jest zgarbiony i cały ubrany, chociaż obok są dzieci, które są... tylko w majtkach; Ma czapkę z daszkiem przekreśloną do tyłu, fioletową bluzkę i różowe spodnie na szelkach; Widzę z lewej strony chłopca, który ubrany jest w kolorowe spodnie na szelkach i kolorową bluzkę, a na głowie ma czapkę z daszkiem; Ma fioletową bluzkę i czerwone spodnie oraz czerwoną czapkę. Widzi dzieci bawiące się na plaży i w wodzie; Jest bardzo uśmiechnięta; Widać, że... kiedyś najpewniej też tak się bawił i chciałby się teraz też... wrócić tak jakby do tamtego czasu i z nimi pobawić; On patrzy się na... dzieci bawiące się na plaży i pływające w jeziorze, bo on też bardzo chciałby tak popływać, a jego rodzice wysłali do tego lasu. Sam musi to zbierać; Jest bardzo skrzywiony, bo jest mu smutno, że sam musi to robić. On też bardzo chciałby tak... się pobawić na plaży; I ten chłopak patrzy na te dzieci i jest wesoły, bo widzi, jak się te dzieci dobrze bawią; Jest bardzo niewesoły, bo nie może się kąpać; I ten chłopczyk patrzy się na bawiące się na plaży i w morzu dzieci. Zdaje mi się, że jest strasznie smutny, że on sam nie może się też wykąpać.*

Wypowiedzenia opisujące osoby z drugiego planu dotyczyły ich płci, wyglądu zewnętrznego, emocji oraz aktywności: *Są szczęśliwi, bo się dobrze bawią; [...] i widać, że są szczęśliwi, ponieważ mogą się razem ze sobą bawić; Są bardzo zadowolone; Strasznie się cieszą; Wyglądają na bardzo wesołych, ponieważ mają z tego frajdę; Mają na głowie kapelusze, żeby [...] nie dostały urazu słonecznego; Po prawej stronie jest dziewczynka, która sobie kopie jakiś dołek i też jest szczęśliwa; A obok nich siedzi dziewczynka, która tak samo jest szczęśliwa, ponieważ może się bawić na plaży; Przy prawej stronie obrazka jest dziewczynka z kucykami, która jest bardzo zadowolona, bo bawi się w piasku i ten piasek nie jest zbyt suchy; Przy niej stoi... wiaderko, w którym jest nasypiane piachu i czeka, aż dziewczynka przewróci go i będzie zamek; Jest bardzo wesoła i używa wiaderka; Wsypuje piasek do czerwonego wiaderka i też jest uśmiechnięta; A po prawej stronie jest dziewczynka, która się... jest uśmiechnięta i robi dołek.*

Najmniej informacji odnosiło się do postaci z trzeciego planu: *Na środku, w trzecim planie, troszeczkę dalej, w wodzie bawią się... chyba chłopiec i dziewczynka, którzy też są szczęśliwi, ponieważ mogą razem się ze sobą bawić piłką, odbijając ze sobą piłkę; Również są weseli... ze sobą w wodzie.*

Wypowiedzenia zawierające charakterystykę wydarzeń dziejących się na pierwszym planie reprezentują następujące konstrukcje: *Mama przyszła z dziećmi, które się bawiły; Na pierwszym planie widzę chłopaka, który siedzi; Mama uważnie patrzy, czy dzieciom nic się nie stanie; Pilnuje ich i uważnie na wszystko patrzy i na pewno widzi, że świetnie się bawią.*

Sytuacje, w których uczestniczyły osoby z drugiego planu, zostały przedstawione za pomocą stwierdzeń: *Na drugim planie, na środku plaży bawi się dwóch chłopców i budują we dwójkę zamek; Na środku plaży bawią się dwaj chłopcy, lepiąc zamek i się świetnie bawiąc; W drugim planie pośrodku obrazka widać dwóch chłopców, którzy... bawią się na plaży, budują zamki z piasku; Dwaj chłopcy budują zamek, a dziewczynka coś innego, pewnie jakiś dół czy coś takiego; Na drugim planie znajdują się pośrodku dwaj chłopcy, którzy budują zamek z piasku, po prawej stronie zaś dziewczynka, która robi ciasto; Na środku... siedzi dwóch chłopców i oni budują zamek, a po prawej stronie siedzi ich siostra i kopie dołek; Dwoje z nich bawi się zamkami, a trzecie, dziewczynka, kopie dołki, a piasek wysypuje do wiaderka; Na środku plaży... dwóch chłopców budowało zamek z piasku, a z prawej strony dziewczynka... była uśmiechnięta, robiła dołki; Dwójka dzieci bawi się razem, lecz jedna dziewczynka bawi się sama; Obok, trochę dalej siedzi dziewczynka, która buduje też zamek z piasku, ale sama; Bawi się też wiaderkiem z piaskiem; W piasku bawią się dzieci; Bawią się na plaży; Siedzą sobie na plaży, budują zamek z piasku, są wesole; Na drugim planie, na plaży dzieci budują zamek; Na drugim planie widzę dwoje dzieci robiących z piasku zamek.*

Wypowiedzenia przedstawiające sytuacje z udziałem postaci z trzeciego planu to: *Na trzecim planie... bawią się dzieci w morzu; Rzucają sobie piłkę; Na trzecim planie widzę dziewczynkę i chłopca w jeziorze, którzy... bawią się, odbijając piłkę; Na trzecim planie widać, jak dzieci grają w piłkę; W morzu dwójka dzieci bawi się piłką; Na trzecim planie widać wodę, a w niej dwoje dzieci odbijające kolorową piłkę; W jeziorze bawi się też dwóch chłopców, którzy grają w kolorową piłkę; Na trzecim planie, w jeziorze widzę dwóch chłopców... bawiących się piłką plażową, odbijając ją do siebie; W wodzie są... dzieci, które odbijają piłkę.*

Stwierdzenia charakteryzujące elementy natury dotyczyły ich koloru, umiejscowienia, cech zewnętrznych oraz liczby: *Chłopak siedzi na zielonej trawie; Na początku obrazu są jeszcze trawy różnego koloru; Następnie przy brzegu są jakieś roślinności; Wokół plaży obrasta trawa i trzcina; Na plaży oraz przy brzegu widać trawę; Dookoła plaży jest duża, gęsta trawa; Te dzieci są na plaży, a plażę otacza ładna, piękna zielona trawa; Piasek na plaży był koloru żółtego, a wokół plaży rosła trawa; Piasek jest żółty, a morze jest niebiesko-biało-zielone i takie granato-*

we; Piasek jest bardzo kolorowy, tak jak morze; Piasek jest... żółty; Plażę pokrywa piasek, a na piasku rośnie trawa i inne rośliny; A woda była przejrzysta; Woda jest przejrzysta i czysta; W tle widzę niekończące się morze; Po bokach są kolorowe wydmy; Po bokach obrazu są wysepki, na które jeszcze nikt nie dotarł; A na horyzoncie widać [...] pięć wysepek, na których rosną... drzewa i trawa; [...] a po lewej i po prawej stronie wysepki z drzewami; Już na horyzoncie... po prawej i po lewej stronie jeziora tego albo morza są... jakieś wyspy obrosnięte... też jakimiś drzewami albo roślinnością, krzakami; Na brzegach widać, że się ściemnia i... woda robi się coraz ciemniejsza; Widać także zachodzące słońce, a także wyspy zarosnięte trawą; Jest już... późno i robi się ciemno; Po obu stronach są lasy, w których jest mrok; A niebo... było zachmurzone i zapadał zmrok; A w tle są dwa statki i niebo, takie zachmurzone; Na niebie są piękne chmury; W oddali widać [...] pięć małych chmurerek oraz dwie wysepki z prawej i lewej strony; Niebo jest szaro-niebiesko-zielone.

Cechy artefaktów (kolor, funkcja, liczba) zidentyfikowane przez dziesięciolatkę z grupy kontrolnej zostały zawarte w wypowiedzeniach: *W wodzie bawiło się dwóch chłopców, którzy bawili się piłką plażową; [...] chłopcy odbijający w wodzie piłkę plażową; W jeziorze bawi się też dwóch chłopców, którzy grają w kolorową piłkę; Na trzecim planie są dwaj chłopcy, którzy bawią się kolorową piłką; Woda jest... przejrzysta, a piłka kolorowa; A na horyzoncie widać dwa... trzy statki; W oddali widać dwa statki; W tle obrazu są dwa statki, które płyną; W tle widzę statki, które... wolno się poruszają; Dwie łodzie; Na tle obrazka widać dwie niebieskie żaglówki, które płyną pośrodku lasu; Za nimi widać piękne żaglówki, które płyną po jeziorze; Na trzecim planie płyną dwie... żaglówki.*

Podsumowując, można stwierdzić, że wszystkie dziesięciolatki z grupy kontrolnej uwzględniły w swoich wypowiedziach charakterystykę oglądanych na ilustracji elementów rzeczywistości. Zauważyły one wiele istotnych szczegółów w wyglądzie postaci, obiektów, zjawisk przyrody oraz w przebiegu zdarzeń. Wskazuje to na spostrzegawczość osób badanych z grupy kontrolnej, przywiązywanie dużej wagi do szczegółów, a także umiejętność ich identyfikacji. Na dokładne określenie wielu cech opisywanych elementów rzeczywistości pozwalał bogaty zasób słownictwa badanych dziesięciolatek. Z tego względu opisy obrazka tworzone przez dzieci z grupy kontrolnej były komunikatywne i zrozumiałe dla odbiorcy.

Porównanie wyników dziesięciolatek

TABELA 1

Realizacja procedur opisu obrazka

Procedury opisu	Dziesięciolatki z FAS	Dziesięciolatki z grupy kontrolnej
Generalizacja zdarzeń	1	15
Przestrzenność opisu	57	60
Prezentatywność zdarzeń	35	98
Charakterystyka elementów rzeczywistości	47	146
Suma	93	173

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowanie wyników

Analiza opisów obrazka tworzonych przez dziesięciolatki z grupy badawczej i ich rówieśników z grupy kontrolnej pozwala wyciągnąć następujące wnioski:

1. Dziesięciolatki z FAS nie nabyły umiejętności generalizacji zdarzeń, gdyż tylko jedna osoba z tej grupy określiła temat opisywanego obrazka. Z kolei wszystkie dzieci z grupy kontrolnej opanowały tę zdolność, ponieważ potrafiły zastosować ogólne formuły rozpoczynające opis i prezentujące treść przedstawianych zdarzeń.

2. Wszystkie dzieci, zarówno z grupy badawczej, jak i kontrolnej, wprowadziły do opisów cztery plany przestrzeni. Dzieci z FAS przedstawiły jednak oglądaną przestrzeń w sposób nieprzemysłany, chaotyczny, myśląc kolejność poszczególnych planów. Natomiast ich rówieśnicy z grupy kontrolnej zaprezentowali je w odpowiednim porządku. Poza tym dzieci z FAS nie stosowały odpowiednich określeń do nazwania poszczególnych planów w przeciwieństwie do dziesięciolatek z grupy kontrolnej, które posługiwały się takimi wyrażeniami.

3. Nie wszystkie badane osoby z FAS opisały wydarzenia, postacie i zjawiska w odniesieniu do przestrzeni. Czasami pomijały tło wydarzeń, stosowały nieprecyzyjne określenia podczas prezentowania przestrzeni, podawały małą liczbę szczegółów dotyczących miejsca akcji. Z kolei dzieci z grupy kontrolnej umiejętnie ujmowały przedstawiane zdarzenia w określonych planach przestrzeni. Ich teksty były pod tym względem dopracowane i bogate w szczegóły.

4. Osoby badane z obu grup zastosowały w swoich opisach charakterystykę zjawisk natury, obiektów, postaci oraz zdarzeń. Różnice międzygrupowe wiązały się natomiast z jakością oraz liczbą udzielonych odpowiedzi. Teksty dziesięciolatek z FAS nie zawierały wielu szczegółów w odniesieniu do przedstawianych elementów rzeczywistości. Z kolei wypowiedzi ich rówieśników z grupy kontrolnej były pod tym względem bardziej rozbudowane. Rozkład informacji w obydwu grupach przedstawia się podobnie, najczęściej bowiem wymienionych cech odnosiło się do postaci, a mniej do zdarzeń oraz zjawisk natury. Najmniejsza frekwencja dotyczyła natomiast artefaktów.

Bibliografia

- Brimacombe, M., Fry-Johnson, Y., Bertrand, J., Fuller, T., Levine, R., Venable, C. L. (2009). Basic biomedical foundation. W: *Fetal alcohol spectrum disorders. Competency – based curriculum development guide for medical and allied health education and practice* (s. 2–7). Departament of Health and Human Services USA.
- Coles, C. (1998). Krytyczne okresy narażenia płodu na działanie alkoholu. Wyniki badań na modelach zwierzęcych i na ludziach. W: M. Ślósarska (red.), *Uszkodzenia płodu wywołane alkoholem* (tłum. A. Basaj; s. 35–50). Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.
- Eggins, S., Martin, J. R. (2001). Gatunki i rejestry dyskursu. W: T. van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces* (tłum. G. Grochowski; s. 153–181). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grabias, S. (2001). Podstawy opisu zaburzeń mowy. W: S. Grabias (red.), *Zaburzenia mowy* (s. 11–43). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias, S. (2014). Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego. W: S. Grabias, Z. M. Kurkowski (red.), *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy. Podręcznik akademicki* (s. 15–71). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias, S. (2019). *Język w zachowaniach społecznych. Podstawy socjolingwistyki i logopedii*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grabias, S. (2021). Wypowiedź jako narzędzie w diagnozie i terapii logopedycznej. Dialog, opowiadanie, opis. W: A. Maciejewska (red.), *Narracja w diagnozie i terapii logopedycznej* (s. 13–29). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.
- Gray, D. D. (2010). *Adopcja i przywiązanie. Praktyczny poradnik dla rodziców*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Horecka-Lewitowicz, A., Lewitowicz, P., Adamczyk-Gruszka, O., Skawiński, D., Szpringer, M. (2013). Objawy, przebieg i postępowanie w alkoholowym zespole płodowym. *Studia Medyczne*, 29(2), 195–198. <https://doi.org/10.5114/ms.2013.36893>
- Jadczak-Szumilo, T. (2008). Dlaczego jest potrzebna wczesna diagnoza dla dzieci z FAS? *Świat Problemów*, 12, 8–11.
- Jadczak-Szumilo, T. (2009). *Neuropsychologiczny profil dziecka z FASD. Studium przypadku*. Parpamedia.
- Klecka, M. (2004). Alkoholowy zespół płodowy FAS. Zaburzenia pierwotne i wtórne. *Blżej Przedszkola*, 4(31), 26–27.
- Klecka, M. (2007). *FAScynujące dzieci*. Wydawnictwo św. Stanisława BM.

- Klecka, M. (2009). *Ciąża a alkohol. W trosce o dziecko. FAS*. Parpamedia.
- Komorowska, M. (2007). Diagnostyka FAS w praktyce. *Remedium*, 11, 6–7.
- Krakowiak, M. (2021). *Opóźnienie rozwoju mowy u dzieci z płodowym zespołem alkoholowym*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kultury Regionalnej i Badań Literackich.
- Liszczyńska, K. (2011). *Dziecko z FAS w domu i w szkole*. Rubikon.
- Masgutova, S. (2008). *Neurosensomotoryczna integracja odruchów u dzieci niepełnosprawnych jako skuteczna pomoc w ich codziennym funkcjonowaniu. Diagnostyka i korekcyjna praca z dziećmi z MPD, autyzmem i FAS*. Międzynarodowy Instytut Neurokinezylogii Rozwoju Ruchowego i Integracji Odruchów.
- Niccols, A. (2007). Fetal alcohol syndrome and the developing socio-emotional brain. *Brain and Cognition*, 65(1), 135–142.
- Okulicz-Kozaryn, K., Borkowska, M. (2015). Diagnostyka FASD dla celów edukacyjnych i wychowawczych. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 168–183.
- Palicka, I., Śmigiel, R. (2017). Walidacja narzędzia diagnostycznego „Skale Inteligencji i Rozwoju dla Dzieci w Wiekach Przedszkolnych (IDS-P)” z udziałem grupy dzieci z rozpoznaniem płodowym zespołem alkoholowym wg kryteriów waszyngtońskich. *Pediatrics Polska*, 92(5), 525–537. <https://doi.org/10.1016/j.pepo.2017.05.001>
- Pawłowska-Jaroń, H. (2011). Sfery zaburzonego rozwoju u dzieci z FASD. W: M. Michalik (red.), *Biologiczne uwarunkowania rozwoju mowy* (t. 2, s. 123–139). Collegium Columbinum.
- Polański, K., (red.). (1999). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Ossolineum.
- Rozpoznawanie spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych. Zalecenia opracowane przez interdyscyplinarny zespół polskich ekspertów (2020). *Pediatrics*, 1 (wydanie specjalne), 1–44.
- Sierotwiński, S. (1986). *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*. Ossolineum.
- Sławiński, J. (red.). (1988). *Słownik terminów literackich*. Ossolineum.
- Trzaskalik, J., Pyttel, J. (2017). Dziecko z FAS (płodowy zespół alkoholowy) w edukacji. *Nauczyciel i Szkoła*, 1(61), 11–25.
- Weinberg, J., Sliwowska, J. H., Lan, N., Hellemans, K. G. C. (2008). Prenatal alcohol exposure: Fetal programming, the hypothalamic – pituitary – adrenal axis and sex differences in outcome. *Journal of Neuroendocrinology*, 20(4), 470–488. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2826.2008.01669.x>
- Zimbardo, P. G., Gerrig, R. J. (2012). *Psychologia i życie*. Przeł. E. Czerniawska [i in.]. Wydawnictwo Naukowe PWN.